

EBU'L-HASAN EL-HARAKÂNÎ'NİN TASAVVUF ve ŞEHİTLİK ANLAYIŞI*

Ahmet Emin SEYHAN**

Özet

Bu çalışmada, serhat şehri Kars'ı şereflendiren ve Anadolu'nun İslâmlaşması sürecine büyük katkı sağlayan Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin tasavvuf ve şehitlik anlayışı ele alınmıştır. Hayatı boyunca İslâm'ı anlama, yaşama, temsil ve tebliğ etme gayretinde olan el-Harakânî, gerektiğinde bu din uğruna canını feda edebileceğini bilfiil göstermiş müstesna bir şahsiyettir. Ona bu cihat aşkını veren iki kaynak ise Kur'ân-ı Kerim ve Sahih Sünnet'tir.

İslâm'ı gönülden özümsemiş el-Harakânî, bir peygamber torunu olarak sadece güzel ve etkili söz söylemekle kalmamış, söylediklerini hayatında bizzat yaşamıştır. O, toplumun her kesimine kucak açmış, samimiyetini görenler onun etrafında toplanmış ve ondan ilim, irfan ve hayır dua almak için birbirleriyle yarış etmişlerdir. Anadolu'nun İslâmlaşması mücadelesine hayatını da ortaya koyarak şâhitlik eden bu büyük mutasavvıf, halen bir kilometre taşı vazifesi görmekte ve asırlar önce yaşamış olmasına rağmen geride bıraktığı hikmet dolu sözleriyle ve yetiştirdiği talebeleriyle hâlâ günümüze ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Şehitlik, Ebu'l-Hasan el-Harakânî, İslâm, Anadolu.

Understanding of the Mysticism and the Martyrdom of Abu'l-Hasan al-Kharakani

Abstract

* Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, (ahmeteminseyhan@gmail.com)

** Bu makalenin içerik açısından olgunlaşmasına görüş ve önerileriyle katkı sunan değerli meslektaşlarım Prof. Dr. Ruhattin Yazoğlu, Yrd. Doç. Dr. Bilal Gök, Yrd. Doç. Dr. Hikmet Koçyiğit'e ve isimlerini bilemediğim çok muhterem hakemlere teşekkürü borç bilirim.

In this article, Abu'l-Hasan al-Kharakani, who graced our city of border, Kars, and played a major role in the process of Islamization of Anatolia, and the subject of mysticism and martyrdom were discussed. Abu'l-Hasan al-Kharakani, who is throughout his life in the effort to understanding, practicing, representing and notifying of Islam, is an exceptional personality who actively showed that willing to die for the sake of this religion. In this study, it has been reached that the two sources that gives him this the love of jihad are the Holy Quran and the authentic Sunnah.

As a the grandson of prophet, Abu'l-Hasan al-Kharakani, who wholeheartedly adopted the Islam, not only said good and effective statements but also showed his saying in his life by living personally. He has been received every sector of society with open arms. Those who saw his sincerity gathered around him and competed against each other to get knowledge, wisdom and blessing from him. This great Sufi, who testified the adventure of Islamization of Anatolia by revealing his life, still is serving as a milestone and despite lived centuries ago, he continues to shed light on the present with the words of the wise and trained the disciples that he left behind.

Key Words: Mysticism, Martyrdom, Abu'l-Hasan el-Kharakani, Islam, Anatolian.

GİRİŞ

Şeyh Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Cafer el-Harakânî, miladî 960 yılında Horasan'ın batısında Esterâbad yolu üzerinde Bistam'a bağlı Harakan köyünde¹ çiftçi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.²

¹ el-Hamevî, Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1977, II, 360. el-Harakânî hakkında bilgi için bkz. Minovi, Müctebâ, *Ahvâl-i ve Akvâl-i Şeyh Ebu'l-Hasan Harakânî*, Kitâbhâne-i Tahûrî, Tahran, 1372 hş, s. 10-185; Karabulut, Ali Rıza,

Kaynaklarda hayatı ve eğitim durumuyla ilgili net bilgiler mevcut değildir. Bazı kaynaklarda ümmî olduğu iddia edilmekle beraber bu iddianın doğruluğu henüz tam olarak kanıtlanamamıştır. Yaşadığı dönemdeki zâhirî ilimleri tedris ettiğini söyleyenler de vardır.³ Bununla birlikte el-Harakânî'nin kendisini “ümmî” olarak tanıtmamasını o zamana kadar okuduğu zâhirî ilimleri ilimden saymaması olarak değerlendirenler de bulunmaktadır.⁴ Bazı kaynaklarda da “ümmî” olduğu ve Bâyezîd-i Bistâmî'nin (ö. 234/848) mânevî işareti üzerine Kur'ân okumaya başladığı kaydedilmektedir.⁵ Kanaatimizce bazı menkabelere dayanarak başlangıçta bile “ümmî” olduğunu iddia etmek doğru değildir. Zira İslâmî ilimleri tedris etmemiş birisinin tutarlı ve mantıklı bir şekilde düşüncelerini ifade edebilmesi, âyet ve hadislerle çarpıcı yorumlar getirebilmesi, zor kelâmî ve tasavvufî konularda fikir beyan edebilmesi mümkün olmasa gerektir.⁶

O, Bâyezîd'in tasavvuf tarzını benimsemiş⁷ ve Hakk'a ermek için zor riyâzetlere, çetin mücâhede ve çilelere katlanmış büyük bir âlim ve

İstanbul ve Anadolu Kütüphanelerinde Mevcut El Yazması Eserler Ansiklopedisi, Akabe Kitabevi, Kayseri, ts., II, 912-913.

² Schimmel, Annemarie, *İslâmın Mistik Boyutları*, (Çev.: Orhan Kocabıyık), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 100; Çiftçi, Hasan, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî, (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri) Nûru'l-'Ulûm ve Münâcât'ı (Çeviri-Açıklama-Metin)*, Şehit Ebu'l-Hasan Harakânî Derneği Yay., Ankara, 2004, s. 29, 32-33, 49.

³ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 37. Çiftçi, o dönemde “ümmî” kavramının Arapça bilmeyenler için kullanıldığını kaydetmekte, onun Farsça okuma yazma bildiğini gösteren kanıtların da olmadığını söylemektedir. Bkz. Çiftçi *a.g.e.*, s. 38-39. Yavuz Selim Uzgur ise; “*Harakânî zâhirî ilim almamıştır, ümmîdir*” diyenlerin araştırma yapmaksızın konuştuklarını, onun zâhirî ilimleri tedris ettiğini söylemektedir. Bkz. Uzgur, Yavuz Selim, *Anadolu'nun Kalbi Harakânî*, Sûfî Kitap, İstanbul, 2012, s. 66-70. Diğer taraftan Çiftçi, bir başka yerde el-Harakânî'nin sonradan Kur'ân'ı öğrendiğini, bir kısım âyet, hadis ve bazı Arapça ifadeleri ezberlediğini söylemekte ve bunu delillendirmeye çalışmaktadır. Bkz. Çiftçi, *a.g.e.*, s. 39-40.

⁴ Uzgur, *a.g.e.*, s. 58.

⁵ Uludağ, Süleyman, “Harakânî”, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 93; Çiftçi, *a.g.e.*, s. 82-83.

⁶ el-Harakânî'nin ümmî olmadığı, tersine bir âlim-mutasavvıf olduğu ile alakalı bkz. Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin İlim Anlayışı”, *JASSS, International Journal of Social Science*, Fransa, May 2013, Volume 6 Issue 5, s. 1049-1083.

⁷ el-Harakânî'nin Bâyezîd'i her konuda kendisine örnek aldığı ve onu geçmek için uğraştığıyla ilgili değerlendirmeler için bkz. Seyhan, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin İlim Anlayışı”, s. 1056-1060. Her ikisi arasındaki manevî ilişkiden bahseden bir başka

mutasavvıftır.⁸ Hollandalı müsteşrik De Bruijn, onun Farslı bir sûfî olduğunu iddia etmektedir.⁹ Oysa bu tespitin doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Harakan köyü her ne kadar günümüzde İran sınırları içinde yer alsada¹⁰ o dönemde, o bölgede Horasan'dan göç ederek gelen Türklerin yaşadığı bilinmektedir.¹¹ Nitekim el-Harakânî'nin Horasan bölgesinden gelerek Harakan'a yerleşen Özbek Türklerinden olduğu kaydedilmektedir.¹²

el-Harakânî'nin (ö. 425/1033) şeyhi Ebu'l-Abbas el-Kassâb el-Âmulî (ö. 409/1018)¹³ Âmul ve Taberistan'da dinî ve tasavvufî meselelerde bilgisine başvurulmuş bir İslâm âlimidir. O, derin bilgisiyle sûflerin kendisine yöneldiği, kerâmetler gösteren hal ve sıdk ehli birisidir.¹⁴ Böyle bir müridin yanında yetişen el-Harakânî, çağdaşı Şeyhu'l-meşâyih Ebû Abdullah el-Dastânî (ö. 417/1026) ve Şeyh Ebû Saîd Ebu'l-Hayr (ö. 440/1049) ile birlikte el-Kassâb'a şakirtlik yapmış ve onun sohbetlerinden istifade etmiştir. Ondaki ilmi, irfanî ve derinliği fark eden şeyhi el-Kassâb da kendisinden sonra insanların artık ona yöneleceklerini ifade etmekten ve onu

çalışma için bkz. Çiftçi, Hasan, "Şeyh Harakânî İle Şeyh Bâyezîd Arasındaki İlginç Manevî İlişki," *Şarkiyât Araştırmaları Dergisi*, 2003, C. 3, Sayı: 11, s. 29-35.

⁸ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 78-79.

⁹ De Bruijn, J.T.P., "Kharakani, Abu'l-Hasan 'Ali b. Ahmad (d.1033)", *Biographical Encyclopaedia of Sufis (Central Asia and Middle East)*, (Prepared by N. Hanif), Sarup and Sons, New Delhi, 2002, s. 234.

¹⁰ Günümüzde Harakan kasabası, Tahran'ın kuzeyindeki bölgede yer alan Simnân vilayetinin Şâhrûd ilçesine bağlıdır. Bkz. Çiftçi, *a.g.e.*, s. 28.

¹¹ Gök, Ahmet Yesevî, Mevlânâ ve Hacı Bektâşi Velî'nin de tıpkı el-Harakânî gibi Türk asıllı olduğunu söylemekte ve onların eserlerini Arapça veya Farsça yazmalarının Türk olmadıkları anlamına gelmediğini belirtmektedir. Bkz. Gök, Bilal, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî ve Hacı Bektâş Velî: Aralarındaki Bağlar ve Anadolu'nun İslâmlaşmasına Katkıları", (Yayınlanmamış ilmî makale), *KAÜ, İFD*, s. 5.

¹² Erdoğan, Fahrettin, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1998, s. 232-233. Ayrıca bkz. Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yay., İstanbul, 2010, s. 337-338.

¹³ Şeyh Ebu'l-Abbas el-Kassâb el-Âmulî'nin şeyhlerinin silsilesi şöyledir: Şeyh el-Kassâb (ö. 409/1018). Muhammed b. Abdullah et-Taberî (ö.??/??). Ebû Muhammed Cureyrî (ö. 311/923). Cüneydî Bağdâdî (ö. 298/910). Seriyî es-Sakatî (ö. 257/870). Ma'rûf-i Kerhî (ö. 210/816). Dâvûd-i Tâî (ö. 165/781). Habîb-i Acemî (ö. 150/767). Hasan-ı Basrî (ö. 110/728). Ali b. Ebî Tâlib (ö. 41/661). Bkz. Çiftçi, *a.g.e.*, s. 75-76.

¹⁴ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 75.

kendisine halife seçmekten çekinmemiştir. Zira el-Kassâb'ın; "*Benden sonra ziyaretçilerim ona yönelecekler*"¹⁵ dediğini kaynaklar haber vermektedir.

Diğer taraftan yaşadığı dönemdeki İslâm âlimleriyle yakın ilişkisine ve İslâmî ilimlerde derinleşmesine rağmen hâlâ onun "üveysî" olduğu da iddia edilebilmektedir.¹⁶ Oysa tüm bu verilerden yaşadığı dönemde el-Kassâb gibi bir İslâm âliminden dersler aldığı ve onun sohbetlerine iştirak ederek kendini yetiştirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim el-Harakânî'nin talebesi Hâce Abdullah Ensârî el-Herevî (ö. 481/1089), Şeyh el-Kassâb'ı görmeyi çok arzuladığını, ama buna muvaffak olamadığını kaydettikten sonra hocası el-Harakânî'nin tasavvufî merhaleleri kat etme hususunda şeyhi el-Kassâb'ı aştığını ve zamanın efendisi olduğunu söylemiştir.¹⁷ Bu nedendir ki el-Harakânî, yaşadığı asırda pek çok kişinin dikkatini çekmiş ve kısa sürede insanların gönüllerini fethetmesini bilmiştir.¹⁸

Anadolu'nun yaklaşık on bir asır evvel İslâm ile tanışmasına ve Anadolu Selçuklu medeniyetinin kurulmasına katkı sunan el-Harakânî, yaşadığı dönemde saygı duyulan kanaat önderi olmayı başarmıştır. O, Gazneli Mahmud (ö. 421/1030)¹⁹ ile bizzat görüşerek, daha sonraları ise Çağrı Bey (ö. 452/1060),²⁰ Tuğrul Bey (ö. 455/1063)²¹ ve Sultan Alp

¹⁵ Uludağ, "Harakânî", XVI, 93.

¹⁶ Üveysîliğin Kur'ân ve Sünnet'ten bir dayanağının olmadığı ile alakalı bkz. Seyhan, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin İlim Anlayışı", s. 1056-1059, 1079.

¹⁷ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁸ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 27. Burada Ebû Kâsım el-Kuşeyrî'nin yazdığı eserde neden ondan söz etmediği sorulacak olursa, şunlar ifade edilebilir: Her ne kadar Kuşeyrî, el-Harakânî karşısındaki hayranlığını ve şaşkınlığını gizleyemeyip: "*Harakan vilâyetine geldiğimde o pirin haşmetinden fesâhatım son bulmuş ve ifade gücüm kalmamıştı. Hatta veliliğimden azlolduğumu sanmışım*" (Ayrıca bkz. Hücvîrî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul, 1982, s. 268; Attâr, *a.g.e.*, s. 597.) dese de, daha sonra yazdığı "*er-Risâle*" adlı eserinde el-Harakânî'den hiç söz etmemiştir. Bunun nedeninin, Kuşeyrî'nin kayınpederi olan Ebû Dekkâk'ın bazı görüşlerini el-Harakânî'nin tenkid etmesine içerlemesi veya el-Harakânî'nin bazı görüşlerine katılmaması olduğu söylenebilir.

¹⁹ Çiftçi, *a.g.e.*, s.148-153.

²⁰ Turan, *a.g.e.*, s. 129-138. Çağrı Bey ve Tuğrul Bey zamanında Doğu Anadolu'ya yapılan ilk akınlarla ilgili bkz. Gök, Bilal, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî ve Kars Yöresinin Fethindeki Rolü", Yayınlanmamış ilmi makale, s. 6-8.

Arslan'a (ö. 465/1072)²² düşünce ve fikirleriyle derinlik katmış ve onun manevî rehberliği ve telkinleri sayesinde²³ Anadolu'nun İslâmlaşma süreci hız kazanmıştır.²⁴ el-Harakânî'nin diğer gazi dervişler ve alperenler gibi İslâm medeniyetinin yükselmesi ve Anadolu'nun İslâm ile tanıştırılmasında çok mühim bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır.

el-Harakânî, Nakşibendiyye'den²⁵ Halvetiyye'ye,²⁶ Kâdiriyye'den²⁷ Mevleviyye'ye²⁸ pek çok tarikata kaynaklık etmiş ve yol göstermiş bir bilgedir. Onun kendisinden sonra gelenlere ilim ve irfan noktasında rehberlik etmesi ve kâmil insanlar yetiştirmesi ne denli adanmış gönül eri olduğunun bir göstergesidir. Nitekim el-Harakânî'nin talebelerinden Ebu'l-Kâsım el-Cürcânî, (ö. 450/105) Ebû Ali el-Farmedî'yi, (ö. 477/1085) o da İmam Gazzâlî'yi (ö. 505/1111) yetiştirmiştir. el-Cürcânî, Ebû Bekr Nessâc et-Tûsî'yi (ö. 487/1094) o da İmam Gazzâlî'nin küçük kardeşi Ahmed Gazzâlî'yi (ö. 520/1126) eğitmiştir.²⁹ İmam Gazzâlî'nin mürşidi Ebû Ali el-Farmedî ise, Yusuf el-Hemedânî'yi (ö. 535/1140), Horasan ve Mâverâünnehir bölgesinde güçlü bir etkiye sahip olan el-Hemedânî ise, Ahmet Yesevî (ö. 562/1166) ve Abdulhalık Gucduvânî (ö. 595/1141) gibi

²¹ Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 32-45; Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 1998, s. 31-41.

²² Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yay., İstanbul, 2010, s. 45-73; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 112-116; Kafesoğlu, İbrahim, "Alparslan", *DİA*, İstanbul, 1989, II, 526-530; Şeker, Mehmet, *Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, DİB Yay., Ankara, 1987, s. 22-48.

²³ Şeker, özellikle tasavvuf erbabının, alperenlerin ve dervişlerin Anadolu'ya gelip yerleşmelerinden ve çok başarılı işler yapmalarından bahsetmektedir. Bkz. Şeker, *a.g.e.*, s. 120-125; 137-142.

²⁴ Durmuş, Mitat, "Bir Bilge Durağı, Edep Abidesi: Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Edebî Şahsiyeti", *Ebu'l-Hasan Harakânî*, Harakânî Vakfı Yay., Kayhan Matbaacılık, Ankara, 2012, s. 31-32; Çiftçi, *a.g.e.*, s. 69.

²⁵ Yazıcı, Tahsin, "Ebû Ali el-Farmedî", *DİA*, İstanbul, 1994, X, 90; Çiftçi, *a.g.e.*, s. 92-95.

²⁶ Uludağ, Süleyman, "Halvetiyye", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 393-394.

²⁷ Azamat, Nihat, "Kâdiriyye", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 131-135.

²⁸ Tanrıkorur, Barihüda, "Mevleviyye", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 468-474.

²⁹ Yılmaz, Hasan Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensâr Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 123-124.

sûfleri aynı duygu ve düşüncelerle yetiştirmesini bilmiştir.³⁰ Kuzey Türkistan bölgesinin İslâm ile tanışmasına büyük katkı sağlayan Ahmed Yesevî de aynı yöntem ve metotları kullanarak Horasanlı bir Türk olan Hacı Bektâşi Velî (ö. 670/1271) başta olmak üzere pek çok sûfinin yetişmesine katkı sağlamıştır.³¹ Gönüller sultanı Mevlânâ da (ö. 672/1273) el-Harakânî'den “bilgeler bilgisi” diye söz etmiş ve pek çok şeyi ondan öğrendiğini söylemekten çekinmemiştir.³² Mevlânâ, “*Mesnevi*”sinde ondan saygıyla söz etmiş, menkabelerini anlatmış ve sözlerini yorumlamıştır. Şems-i Tebrîzî de (ö. 645/1247) aynı şekilde “*Makâlât*”ın da ondan sitayişle bahsetmiş ve bazı sözlerini eserine almıştır.³³

Tarihçilerin kaydettiğine göre bu mühim şahsiyetler³⁴ sadece Anadolu'nun değil, Balkanların da İslâm ile tanışma sürecinde aktif rol oynamışlardır.³⁵ Kanaatimizce onlar, İslâm'ı derinden özümsemenin ve yaşamanın verdiği o ruh ile tüm insanlığa kucak açmışlar, onlara sevgi, şefkat, merhamet ve adaletle davranmışlardır. “Kendisi için istediğini başkaları için de isteyebilme”³⁶ erdemini içselleştirmişler ve bunu inancı ne olursa olsun herkese göstermişlerdir. el-Harakânî de İslâm'dan aldığı bu

³⁰ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 125.

³¹ Hacı Bektâş-ı Velî'nin öğretilerine kaynaklık eden Orta Asya tasavvuf geleneği, Yesevilik ve Ahmed Yesevî ile Hacı Bektâş-ı Velî arasındaki bağlantıya işaret eden bir çalışma için bkz. Gündoğdu, Cengiz, *Hacı Bektâş-ı Velî -Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Yeni Bir Yaklaşım-*, Aktif Yayınevi, Ankara, 2007, s. 76-100.

³² Uludağ, “Harakânî”, XVI, 94.

³³ Bkz. Çiftçi, Hasan, “Mevlânâ İle Şems-i Tebrîzî'ye Göre Ebu'l-Hasan-i Harakânî”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, (Mevlânâ Özel Sayısı)*, Ankara, 2005, Yıl, 6, Sayı: 14, s. 565-590.

³⁴ Turan, bu göçebe Türkmenler arasından türlü bölgelerde ilim, din, hukuk, tasavvuf ve tarih sahasında pek çok kişinin yetiştiğine dair kaynaklarda bol kayıtların bulunduğunu kaydetmektedir. Bkz. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 337-338.

³⁵ Anadolu'nun İslâmlaşma sürecine etki eden en önemli faktörlerin başında İslâm'a hizmet (temsil, tebliğ ve cihat) ideali yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şeker, *a.g.e.*, s. 65-70.

³⁶ Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur: “Sizden biriniz kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe gerçek anlamda iman etmiş olamaz.” Bkz. Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhârî*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 2/İman, 7 (I, 9); Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî, *Sahihu Müslim*, Thk.: Muhammed Fuad Abdülbâkî, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 1/İman, 17 (I, 67), nr: 71.

engin tevazu ve hoşgörüyü kendisini takip eden binlerce civanmerde öğretmeyi başarmıştır. Bu nedenledir ki onun etkisi sadece yaşadığı dönemle sınırlı kalmamış, asırlarca sürmüş ve “Horasan erenleri” diye bilinen mühim şahsiyetlerin yetişmesine katkı sağlamıştır.

el-Harakânî, Kars kalesi eteğinde bulunan kabrinde yine asırlar evvel olduğu gibi etrafına ışık saçmaya devam etmektedir.³⁷ Onun adı, Horasan erenlerinin yetişmesine sağladığı katkılar nedeniyle Asya’da, Ortadoğu’da, Anadolu’da, Balkanlar’da ve dünyanın dört bir yanında anıldığında saygı ve muhabbet hisleri gönülleri doldurmaktadır. Nitekim büyük bir Türk-İslâm âlimi olan el-Harakânî, Türk-İslâm dünyasının müstesna devlet adamlarından Sultan Mahmud’a Hindistan bölgesine fetih hareketleri düzenlemesini,³⁸ oralara medreseler kurmasını, İslâm âlimlerini bu kurumlarda görevlendirmesini, düzenli bir eğitim-öğretim faaliyeti gerçekleştirmek için gerekli tedbirleri almasını³⁹ ve İslâm kültürünün bu bölgelerde de tanıtılmasını tavsiye etmiştir. Onun bu önerisini hem Sultan Mahmud hem de oğlu Mesud (ö. 432/1041) dikkate almışlar ve bu bölgelere seferler düzenleyip gönüllerin İslâm ile buluşmasına katkı sağlamışlardır. Bu durum, el-Harakânî’nin nasıl bir kanaat önderi olduğunu ve çevresine büyük hedefler gösterdiğini ortaya koymasına bakımından oldukça önemlidir.

Bu çalışmada el-Harakânî’nin tasavvuf ve şehitlik anlayışı ele alınmıştır. Onun tasavvuf ve şehitlik anlayışı hakkında söz söyleyebilmek için öncelikle beslendiği kaynaklara ve insana bakışına temas etmek, daha sonra da bu bilgiler üzerine bir değerlendirme yapmak uygun olacaktır. Bu itibarla, öncelikle onun mânevî derecelere yükselmesini sağlayan İslâm’ın iki temel kaynağı Kur’ân-ı Kerim ve Sünnet’i nasıl anladığına ve bunlardan nasıl beslendiğine bakmakta yarar vardır.

el-Harakânî’nin Beslendiği Kaynaklar

³⁷ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 64-68.

³⁸ Merçil, Erdoğan, “Gazneliler”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 481-482.

³⁹ Birişik, Abdülhamit, “Medrese”, *DİA*, Ankara, 2003, XXVIII, 333-337. Ayrıca bkz. Merçil, Erdoğan, “Mahmûd-ı Gaznevî”, *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, 363; Merçil, “Gazneliler”, XIII, 483.

el-Harakâni'nin sözleri ve eserlerinin tetkikinden onun Kur'ân-ı Kerim⁴⁰ ve Sahih Sünnet'i⁴¹ çok iyi bildiği, bunları özümlediği ve hayatının her anında bu iki kaynağı kendisine rehber edindiği anlaşılmaktadır. Nitekim o şöyle demiştir: "Kur'ân, kulun Allah'ı aradığı her vesileden daha üstündür. Öyleyse Allah'ı sadece Kur'ân'la ara!"⁴² "Allah kelimesindeki zevki tatmadan bu dünyadan giden hiçbir şeyden nasibini almamıştır."⁴³ Onun bu sözleri, Kur'ân'a verdiği önemi ve değeri göstermektedir.

Aynı şekilde, el-Harakâni'nin; "Allah'ın bana ihsan ettiği şu makama yeryüzündeki halk için de, göklerdeki melekler için de yol yoktur. Eğer bu makamda Muhammed Mustafa'nın Şeriat'ından başka bir şey göreceğim olsam derhal gerisin geri dönerim. Çünkü ben başkomutanı (önderi/lideri)⁴⁴ Muhammed olmayan bir kervanda bulunmam!"⁴⁵ "İçinde bulunduğumuz kafilenin başı Hak (Allah), sonu (Muhammed) Mustafa'dır, arkasında da Sahâbe vardır. Bu (hizmet) kervan(ın)da bulunan ve ruhları (Yüce Allah, Hz. Muhammed ve Sahâbe'nin ruhlarıyla ve) birbirleriyle kaynaşan kimselere ne mutlu!"⁴⁶ "İlâhî! Her koşulda Senin ve Rasûlü'nün bendesi (kulu, kölesi ve esiriyim), halkının (tüm insanların) hizmetçisiyim!"⁴⁷ şeklindeki sözleri de

⁴⁰ el-Harakâni'nin Kur'ân'a vukûfiyeti konusunda yapılmış bir çalışma için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakâni'de Kur'an Kültürünün Yansımaları", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey, Volume 8/6 Spring 2013, s. 641-664.

⁴¹ el-Harakâni'nin Sünnet'e bağlılığı ve hadis anlayışıyla ilgili bir çalışma için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakâni'nin Sünnete Bağlılığı ve Hadis Anlayışı", *JASSS, International Journal of Social Science*, Fransa, October 2013, Volume 6 Issue 8, s. 551-588.

⁴² Hânî, Abdülmecîd b. Muhammed, *Hadâiku'l-Verdiyye fî Hakâiki Ecillâ'i Nakşbendiyye*, (Nşr.: Abdüvekîl ed-Derûnî), Dimeşk, ts., s. 105'den naklen Çiftçi, a.g.e., s. 46.

⁴³ Attâr, Ferîdüddîn, *Evlîya Tezkireleri*, Çev.: Süleyman Uludağ, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 630.

⁴⁴ Bu makalede el-Harakâni'ye ait sözleri daha anlaşılır kılmak için yapılan tüm parantez içi açıklamalar tarafımıza aittir. Bu açıklamalar yapılırken el-Harakâni'nin tespit edebildiğimiz bütün sözleri dikkate alınmış, bütüncül bir yaklaşımla bunlar değerlendirilmiş ve onun daha doğru tanıtılması amacıyla böyle bir yol tercih edilmiştir.

⁴⁵ Attâr, a.g.e., s. 605.

⁴⁶ Attâr, a.g.e., s. 622-623.

⁴⁷ Attâr, a.g.e., s. 616.

Sünnet’i rehber edindiğinin bir delilidir. Zira onun düşüncesine göre Rabbini arayanın Kur’ân’a odaklanması ve Hz. Peygamber’in gerçek anlamda varisi olmak isteyeninin ise onun Sünnet’ine ittibâ etmesi gerekir.

el-Harakânî; “Zaman her şeye yetişir, hiçbir şey zamana yetişmez. Halk zamanın esiridir. Ebû Hasan zamanın (Rabbi ve) sahibidir. Zamandan her söz edişimde mahlûkat karşımda hezimete uğrar. Civanmertlerin canı (Ebû Hasan), Mustafa’nın zamanından kıyâmete kadar Hakk’ın varlığını ikrar eder”⁴⁸ derken de Allah’ın varlığını bütün kalbiyle ikrar ettiğini ifade etmekte ve Hz. Muhammed’e bağlılığını bir kez daha ortaya koymaktadır.

Yine o şöyle demiştir: “Otuz yıldır yüzümü şu halka çevirip konuşuyorum ve halk kendileriyle konuştuğumu sanıyor. Oysa ben Hak ile konuşuyorum. Bir sözle bile halka hıyanet etmedim (insanlara kesinlikle yanlış dinî bilgiler vermedim). Zâhırde de bâtında da hep Hak ileydim. Şayet Muhammed şu kapıdan içeri girecek olsa, benim şu konuşmayı kesip susmam gerekmez! (Çünkü ben zaten onun yolundayım ve hep onun anlattığı şeyleri anlatıyorum. Çünkü ben onun gibi İslâm’ı temsil ve tebliğ etmeye gayret ediyorum.)”⁴⁹ el-Harakânî’nin bu sözleri, gerçek bir İslâm âliminin her an Allah ile olması ve Hz. Peygamber’in yolundan gitmesi gerektiğini göstermektedir.

el-Harakânî; “Üç zat dışında mümin herkese yabancısıdır: Biri Allah, ikincisi Muhammed, üçüncüsü temiz olan (nefsini kötülüklerden arındırmayı başarmış) başka bir mümin”⁵⁰ derken de bir müminin gerçek dostunun Yüce Allah, Hz. Muhammed ve nefsinin kötülüklerden arındırmayı başarmış kâmil bir mümin olması gerektiğini söylemiştir ki bu durum, onun Sünnet’e bağlılığının bir başka delili olarak gösterilebilir.

“Nakledildiğine göre bir keresinde el-Harakânî’ye, “Kuluna vahy ettiğini vahy etti”⁵¹ âyetinin ne anlama geldiği sorulmuş, o ise şu cevabı vermiştir: ‘Söylediğini anladım, Allah (bu sözüyle) buyurur ki: ‘Ya

⁴⁸ Attâr, a.g.e., s. 609.

⁴⁹ Attâr, a.g.e., s. 613.

⁵⁰ Attâr, a.g.e., s. 626.

⁵¹ en-Necm, 53/10.

Muhammed! En büyük (Tek Büyük) Ben olduğum için sana 'Beni tanı' dedim. En büyük (ve son peygamber) sen olduğun için de halkı (insanları) Bana davet et' dedim."⁵² el-Harakânî, mezkûr âyeti tefsir ederken Hz. Peygamber'in büyüklüğünü açıkça ifade etmiş, ona olan sadakatini göstermiş ve İslâm'ı tebliğ etmenin önemine bir kez daha dikkat çekmiştir.

el-Harakânî; "Şeyhler şöyle derler: 'Mürit ilmin (Şeriat'ın hükümlerinin yani Kur'ân ve Sünnet çizgisinin) dışına çıktı mı (o artık ölmüştür. Cenaze namazını kılmak için) durumuna dört tekbir getir ve artık onu elden bırak!'"⁵³ derken de Sünnet'e ittibâ ettiğini ve talebelerini bu iki temel kaynağın ilkelerine uygun biçimde yetiştirmeye çalıştığını imâ etmiştir, denilebilir. Zira el-Harakânî, hayatı boyunca Hz. Muhammed'in İslâm'ı yaşayış tarzına büyük önem vermiş; Hz. Peygamber'e derin bir sevgiyle⁵⁴ bağlanmış; onu örnek almayı⁵⁵ ve ittibâyı⁵⁶ emreden âyetlere uygun davranmıştır.

Yine el-Harakânî şöyle demiştir: "(Günah ve hatalarınızı düşünerek) çok ağlayınız, az gülünüz; çok susunuz, az konuşunuz. Çok veriniz, az yiyiniz; çokça başınızı yastıktan uzak tutunuz ve bir daha yastığa baş koymayınız (çok uyanık olunuz, az uyuyunuz.)"⁵⁷ Onun bu sözü Hz. Peygamber'in; "Çok gülmeyin! Çünkü çok gülmek kalbi (ruhu/vicdanı/sağduyuyu) öldürür",⁵⁸ "Benim bildiklerimi bilseydiniz az

⁵² Attâr, a.g.e., s. 635.

⁵³ Attâr, a.g.e., s. 627.

⁵⁴ "De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım ve akrabanız, ter dökerek kazandığınız mallar, kötüye gitmesinden kaygılandığınız ticaret, hoşunuza giden konaklar, size Allah'tan ve Resulünden ve O'nun yolunda cihat etmekten daha sevimli ve önemli ise, o halde Allah emrini gönderinceye kadar bekleyin! Allah öyle günaha gömülüp gitmiş bir topluluğa hidâyet etmez, umduklarına erişirmez." et-Tevbe, 9/24.

⁵⁵ el-Ahzâb, 33/21.

⁵⁶ el-Âl-i İmrân, 3/31-32; el-Enfâl, 8/24; Ayrıca bkz. el-A'râf, 7/158; el-Ahkâf, 46/31; ez-Zuhruf, 43/61; el-Yâsin, 36/20-21.

⁵⁷ Attâr, a.g.e., s. 630.

⁵⁸ Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 34/Zühd, 2 (IV, 551).

güler çok ağladınız”⁵⁹ ve “Allah’ın zikri hariç çok konuşmayınız! Çünkü Allah’ın zikri hariç çok (lüzumsuz) konuşmak kalbi katılaştırır. İnsanların Allah’a en uzak olanı ise kalbi taşlaşmış kişidir!”⁶⁰ sözlerinden haberdar olduğuna delalet etmektedir ki, bu durum, onun Hz. Peygamber’in Sünnet’inden beslendiğinin bir başka delili olarak gösterilebilir.

Yine el-Harakânî şöyle demiştir: “Cennete giden Rasul burada çok sayıdaki halkı görünce, ‘İlâhî! Bunlar buraya neyle geldiler?’ der. (Yüce Allah) cevaben der ki: ‘Rahmet sayesinde, çünkü Allah’ın rahmetine dâhil olan herkes buraya girer.’ (el-Harakânî sözlerine şöyle devam eder): “Civanmertler Allah’a dâhil olduklarından Allah onları öyle bir yola yöneltir ki, o yolda halk yoktur. Fütüvvet ehli (fedakâr şekilde İslâm’ı temsil ve tebliğ uğrunda mücâhede edenler) cennete giden yolda değil, Allah’a giden yolda (O’nun mağfiretini ve rızasını kazanma derdinde)dir.”⁶¹ el-Harakânî, bu sözlerle önemli olanın cennet arzusu ya da cehennem korkusu olmadığını, Allah’ın bağışlaması ve hoşnutluğu olduğunu⁶² dile getirmiş ve böylece rehberinin Kur’ân-ı Kerim⁶³ olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur.

Eserlerinden ve kendisinden nakledilen sözlerden anlaşıldığına göre el-Harakânî, içinde yaşadığı toplumu bu tür veciz sözleriyle ve uygulamalarıyla irşad etmiştir. O, İslâm’ın iki temel kaynağını iyi bilmesi nedeniyle yaşadığı dönemin olaylarını doğru analiz etmiş, kendisiyle görüşmeye gelen devlet adamlarına ve idarecilere tecrübelerini aktarmış, onları doğru işler yapmaya sevk etmiş ve kendisi de müminlerin gönüllerini

⁵⁹ Buhârî, 16/Küsûf, 2 (II, 25); Tirmizî, 34/Zühd, 9 (IV, 556); İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, Thk.: Muhammed Fuad Abdülbâkî, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 37/Zühd, 19 (II, 1402).

⁶⁰ Tirmizî, 34/Zühd, 62 (IV, 607-608).

⁶¹ Attâr, *a.g.e.*, s. 623.

⁶² Allah’ın rahmeti, mağfireti ve rızası her şeyin üstündedir. Konuyla ilgili âyetler için bkz. el-Âl-i İmrân, 3/157; el-Hadîd, 57/20. Ayrıca bkz. el-Bakara, 2/207; el-Âl-i İmrân, 3/15; el-Mâide, 5/16; et-Tevbe, 9/72; er-Rad, 13/22-24; el-Kehf, 18/28; el-İnsân, 76/9-10; el-Leyl, 92/19-21; er-Rûm, 30/39; el-Haşr, 59/8.

⁶³ Kur’ân’ın hidâyet kaynağı olduğuyla ilgili âyetler için bkz. el-Bakara, 2/97, 185; el-Âl-i İmrân, 3/138; el-Enâm, 6/88-90; el-Yûnus, 10/57; en-Nahl, 16/89; en-Neml, 27/1-3; el-Lokmân, 31/2-3; el-Fussilet, 41/44; el-Câsiye, 45/11, 20; el-Ahkâf, 46/12.

Allah sevgisi ile doldurma gayreti içinde olmuştur. O tefekkürün,⁶⁴ güzel ahlâkın, erdemin, dürüstlüğün, irfanın ve adâletin önemi çok iyi kavramış civanmertler yetiştirmekle meşgul olmuş, gerektiğinde siyâsî otoritenin aldığı karara uyarak gönülleri İslâm ile buluşturma harekâtına katılmış ve bu uğurda savaşırken şehadet rütbesine erişmiştir.

el-Harakânî, Yüce Allah'ı gönülden seven bir mürid-i kâmil olarak insanların alkışına, takdirine ve övgüsüne değil sadece Rabbin rızasına bakmıştır. Böylece Kur'ân'ı nasıl doğru anladığını bir kez daha göstermiş, dünyanın geçici güzelliklerini elinin tersiyle itmiş, ahirette Allah'ın hoşnutluğunu kazanma çabası içinde olmuştur. Dergâhında yetişen binlerce civanmert de onun izinden gitmiş ve Kur'ân'da özellikleri anlatılan gerçek birer Allah dostu⁶⁵ olmaya çalışmışlardır.

el-Harakânî, “çokluk içinde birlik” ilkesini Kur'ân-ı Kerim ve Sahih Sünnet'ten alarak etrafındakilere tavsiye etmiş, Hz. Muhammed'in Medine Şehir Devletini kurduğunda yaptığı gibi,⁶⁶ o da yaşadığı dönemde farklı inanç ve görüşten insanların bir arada, barış ve huzur içinde yaşamaları için⁶⁷ elinden geleni yapmıştır. Bu nedenledir ki, söz konusu ilke üzerinde

⁶⁴ el-Harakânî'nin tefekküre verdiği önemi gösteren bir çalışma için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Tefekkür Anlayışı”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara, Turkey, Volume 8/8 Summer 2013, s. 2053-2071.

⁶⁵ el-Bakara, 2/257; el-Âl-i İmrân, 3/68, 146, 199; el-Mâide, 5/55; el-Enâm, 6/14; el-A'râf, 7/196; et-Tevbe, 9/23.

⁶⁶ Medine Sözleşmesi/Medine Anayasası veya Medine Vesikası diye de bilinen antlaşma, farklı din ve ırktan insanları “Medine vatandaşlığı” temelinde bir araya getirmiş, barış ve huzur içinde bir arada yaşamalarını teminat altına almıştır. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Çev.: Salih Tuğ, Yeni Şafak, Ankara, 2003, I, 188-189; 190-213. Ayrıca bkz. Aydın, Mehmet Akif, “Anayasa”, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 153-163; Güneş, Ahmet, “Medine Vesikasının İslâm Hukuku Açısından Kaynak Değeri”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler-*, 2008, C. 12, Sayı: 34, s. 211-222; Güneş, Ahmet, “Medine Vesikası ve Ehl-i Kitab”, *Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Kitab -Tartışmalı İlmî Toplantı-* İstanbul, 2007, s. 243-254.

⁶⁷ Farklı inanç mensuplarının bir arada, barış ve huzur içinde yaşayabileceklerine ilişkin âyetler için bkz. el-Mümtehine, 60/8; el-Hucurât, 49/13. Ayrıca bkz. el-Mâide, 5/48; el-Yunus, 10/99; eş-Şûrâ, 42/8; el-Enâm, 6/107; el-Hûd, 11/118; er-Râd, 13/31; el-Bakara, 2/253; en-Nahl, 16/9, 93; eş-Şuarâ, 26/4; es-Secde, 32/13.

Selçuklu medeniyeti inşa edilmiş,⁶⁸ Osmanlı Devleti de aynı şaşmaz ilke sayesinde asırlarca geniş bir coğrafyada farklı dil, din ve ırktan insanı barış ve huzur içinde yaşatma becerisini/başarısını göstermiştir.

el-Harakânî, kendisine atfedilen “*Seyrû Sülûk Risâlesi*”nde görüşlerini temellendirirken yeri geldiğinde âyet⁶⁹ ve hadislerden⁷⁰ de faydalanmıştır. Bu durum, onun Kur’ân ve Sünnet’ten beslendiğinin bir başka delili olarak gösterilebilir. el-Harakânî ile ilgili menkabelerde anlatılanlara bakıldığında ise, onun muhtemelen fikhî açıdan Şâfiî ve itikâdî açıdan da Eş’arî mezhebine bağlı olduğu anlaşılmaktadır.⁷¹

Öte yandan el-Harakânî, hocası el-Kassâb başta olmak üzere Bâyezîd-i Bistâmî,⁷² Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909)⁷³ ve Ebû Bekir eş-Şiblî (ö. 334/946)⁷⁴ gibi Türk-İslâm âlim ve mutasavvıflarından çok etkilenmiş ve onları kendisine örnek almıştır.⁷⁵ Vefatından sonra yerine geçen çağdaşı ünlü

⁶⁸ Şeker, *a.g.e.*, s., 148, 160.

⁶⁹ Bkz. Ebu’l-Hasan Harakânî, *Seyrû Sülûk Risâlesi*, Çev.: Mustafa Çiçekler, (Der.: Sadık Yalsızuçanlar), Süfi Kitap, İstanbul, 2006, s. 29, 30, 33, 48, 49.

⁷⁰ el-Harakânî, *a.g.e.*, s. 26, 27, 48. Mesela el-Harakânî, Ebu’l-Hasan-i Eş’arî’nin mezhebinin doğru ve hak mezhep olduğunu ifade ederken; “*Mümin lanet eden, suçlayan, küfür eden ve yalan söyleyen değildir*” hadisini (Tirmizî, 25/Birr, 48 (IV, 350), nr: 1977) delil olarak kullanmıştır. Bkz. Çiftçi, *a.g.e.*, s. 97, 103.

⁷¹ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 96.

⁷² Uludağ, Süleyman, “Bâyezîd-i Bistâmî”, *DİA*, İstanbul, 1992, V, 240.

⁷³ Cüneyd-i Bağdâdî, Bâyezîd’i tanıtırken; “*Bâyezîd-i Bistâmî’nin sûfler arasındaki rolü, Cebrâil’in melekler arasındaki rolüne benzerdi*” demektedir. Bkz. Uludağ, Süleyman, “Cüneyd-i Bağdâdî”, *DİA*, İstanbul, 1993, XIII, 120. Max Horten ve Richard Hartman gibi şarkiyatçılar, İbrahim b. Edhem (ö. 161/777), Şakik Belhî (ö. 194/809) ve Bâyezîd gibi sûflerin Türk asıllı olduklarını söylemektedir. Ayrıntılar için bkz. Öngören, Reşat, “Tasavvuf”, *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 124.

⁷⁴ Ebû Bekir eş-Şiblî’nin, Cüneyd-i Bağdâdî’nin yetiştirdiği büyük bir Türk-İslâm âlimi ve mutasavvıfı olduğuyla alakalı bir çalışma için bkz. Okudan, Rifat, “Ebû Bekir Şiblî: Hayatı ve Tasavvuf Tarihindeki Yeri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Dergisi*, Yıl, 8 (2007), Sayı: 19, s. 211, 225, 234. Ayrıca Şiblî’nin Türk asıllı olduğu, kendisini çok iyi yetiştirdiği ve tasavvufî eğitimini Cüneyd-i Bağdâdî’nin yanında tamamladığı ile ilgili bkz. Güner, Dilaver, “Şiblî, Ebû Bekir”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 125-126.

⁷⁵ el-Harakânî’nin şu sözü mezkûr İslâm âlimlerine verdiği değeri göstermektedir. Bir gün kendisine semâ (raks) hakkında sorulmuş o da şu cevabı vermiştir: “*Semâ, yere ayağını vurunca yerin en dibine kadar (uzanan, yeri titreten ve oradan ses getiren) ve kolunu kaldırıncaya Arş’a kadar gören (Yüce Allah’ı tüm ruhunda hisseden) erin (gerçek Allah dostunun/müttakînin) işidir; bunun dışında olan semâ, Bâyezîd, Cüneyd ve Şiblî’nin şerefini düşürür!*” Bkz. Ebu’l-Hasan Harakânî, *Nûru’l-Ulûm*, Haz.: Şenol Kantarcı, Ankara, 1997, s. 81; *Şeyh Ebu’l-Hasan Harakânî, Nûru’l-Ulûm ve*

âlim Ebû Saîd Ebu'l-Hayr ve talebesi ünlü âlim Hâce Abdullah Ensârî el-Herevî⁷⁶ onun bu çizgisini aynen devam ettirmişlerdir.⁷⁷ Nitekim Abdullah Ensârî, üstadı el-Harakânî'yi şöyle tanıtmıştır: “*Hadis, ilim ve Şeriat'ta şeyhlerim çoktur. Fakat tasavvuf ve hakikatte benim pîrim Şeyh Ebu'l-Hasan Harakânî'dir. Eğer onu görmeseydim hakikati nasıl öğrenirdim?*”⁷⁸

Tüm bu bilgilere dayanarak, el-Harakânî'nin Kur'ân ve Sünnet'i kendisine rehber edinen büyük bir Türk-İslâm âlim ve mutasavvıfı olduğunu söyleyebilir.

el-Harakânî'nin beslendiği kaynaklara kısaca işaret ettikten sonra insana bakışını ele alalım.

el-Harakânî'nin İnsana Bakışı

el-Harakânî'yi İslâm'ı temsil ve tebliğ hususunda başarılı kılan şey, onun insanlara duyduğu sevgi, şefkat ve merhametidir, denilebilir. Zira o, asırlar sonra Yunus Emre (ö. 720/1320) tarafından dile getirilen; “*Yaratılanı hoş gör, Yaratandan ötürü*”⁷⁹ özdeyişini yüzyıllar önce yaşayarak göstermiş bir ârifdir. O, tüm insanlığı son çağrı İslâm ile tanıştırmak gayesiyle gece gündüz çalışıp çabalamıştır. Bu yüzdendir ki Anadolu'nun İslâm ile tanışması için bizzat yollara düşmüştür. el-Harakânî, bu evrensel çağrıyı tüm dünyaya duyurma görevinin⁸⁰ bilincinde olan bir Allah dostudur. Onun amacı, âyetlerde de ifade edildiği üzere karanlıklar içinde bocalayan insanları inkâr, fisk, isyan, şirk ve günah bataklığından kurtarmak ve Allah'a giden aydınlık yolları⁸¹ göstermektir.

Münâcât'ı, (Çeviri-Açıklama-Metin), Haz.: Hasan Çiftçi, Şehit Ebü'l-Hasan Harakânî Derneği Yay., Ankara, 2004, s. 226

⁷⁶ Yazıcı, Tahsin-Uludağ, Süleyman, “Herevî Hâce Abdullah”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 222-226; Çiftçi, *a.g.e.*, s. 100-108. Herevî'nin hadis alanında aldığı eğitimle ilgili bkz. Uzgur, *a.g.e.*, s. 129.

⁷⁷ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 75.

⁷⁸ Hakikat, Abdurrefi', *Tarih-i İrfân ve Ârifân-i İrân*, İntişârât-i Kumiş, Tahran, 1372 hş., s. 379'den naklen bkz. Çiftçi, *a.g.e.*, s. 17, 106.

⁷⁹ Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divanı*, MEB Yay., Ankara, 2005, II, 43, 102.

⁸⁰ el-Hac, 22/78; el-Ankebût, 29/6; el-Âl-i İmrân, 3/142, 200; en-Nisâ, 4/84.

⁸¹ el-Bakara, 2/257; el-Mâide, 5/16; el-İbrahim, 14/1; el-Ahzâb, 33/43; el-Hadîd, 57/9; et-Talâk, 65/11.

el-Harakânî, tüm insanlara ve evrendeki diğer canlılara merhameti olmayanın Allah sevgisini kalbinde taşıyamayacağına inananlardandır. Nitekim onun manevî müridlerinden Cüneyd-i Bağdâdî; “*Sûfî toprak gibidir; ona her türlü pislik atılır, ondan ise ancak güzellikler çıkar. Bulut gibidir, her şeyi gölgeler. Yağmur damlası gibidir, her şeyi sular*”⁸² derken gerçek bir civanmerdin tüm insanları ve mahlûkâtı sevmesi ve kucaklaması gerektiğine işaret etmiştir. Onunla aynı yolu takip eden el-Harakânî’ye göre ise, yaratılanı Yaratan’dan ötürü seven, kâinatta her şeyin Allah’ı tesbih ettiğini bilen bir kimse⁸³ Hakk’a daha yakın olur ve fenâ mertebesine çok daha çabuk ulaşır. Bu nedenledir ki, Allah sevgisiyle dolu bir kalp⁸⁴ hiçbir mahlûka zulmedemez. Çünkü kâmil bir mümin; “*Merhamet etmeyene merhamet olunmaz*”⁸⁵ ilkesini bilir. Nitekim Yüce Allah da kendisi için rahmeti ilke edinmiş⁸⁶ ve rahmetinin her şeyi kuşattığını⁸⁷ haber vermiştir. Ayrıca Yüce Allah rahmet sahibi olup,⁸⁸ rahmetinin çok geniş olduğunu,⁸⁹ ihsan sahibi kimselere (onu görüyormuşçasına ibâdet edenlere/yaptığı işi mükemmel yapanlara) rahmetinin yakın olacağını⁹⁰ ve böyle kullarının mükâfatlarını asla zayi etmeyeceğini⁹¹ bildirmiştir. Dolayısıyla el-Harakânî, Yüce Allah’ın bu engin rahmetini kavramış biri olarak etrafında bulunan talebelerini bu duygu ve düşüncelerle yetiştirmiş ve onlara mahlûkata karşı şefkatli davranmalarını tavsiye etmiştir. el-Harakânî, o engin rahmetin bir sonucu olarak şu çarpıcı ifadeleri kullanmıştır: “*Keşke bütün halkın yerine ben ölseydim de halkın ölüm acısını tatması gerekmeseydi. Keşke bütün halkın hesabını (Allah) benden sorsaydı da halkın kıyâmette hesap vermesi*

⁸² Sühreverdî, Şihâbuddin, *Avârifü'l-Meârif, (Tasavvufun Hakikatleri)*, Çev.: Abdulvehhâb Öztürk, Saadet Yay., İstanbul, 2010, s. 74.

⁸³ el-İsrâ, 17/44; en-Nûr, 24/41; el-Mümin, 40/7, 55; eş-Şûra, 42/5; el-Hadîd, 57/1; el-Cumâ, 62/1; et-Teğâbun, 64/1.

⁸⁴ el-Bakara, 2/165; el-Âl-i İmrân, 3/159; en-Nisâ, 4/125; eş-Şûrâ, 42/23.

⁸⁵ Buhârî, 78/Edeb, 27 (VII, 78), 97/Tevhîd, 2 (VIII, 165); Müslim, 43/Fedâil, 15 (II, 1809), nr: 66; Tirmizî, 25/Birr, 16 (IV, 323).

⁸⁶ el-Enâm, 6/12, 54.

⁸⁷ el-A'râf, 7/156.

⁸⁸ el-Enâm, 6/133; el-Kehf, 18/58.

⁸⁹ el-Enâm, 6/147.

⁹⁰ el-A'râf, 7/56.

⁹¹ el-Yûsuf, 12/56.

gerekmeseydi. Keşke bütün halkın cezasını (Allah) bana çektirseydi de insanların cehennemi görmeleri gerekmeseydi."⁹² O, böyle söylerken ulaştığı yüksek manevî dereceyi ve tüm insanlığa duyduğu derin şefkat ve merhameti⁹³ ortaya koymuştur, denilebilir.

Civanmertlerini de bu şekilde yetiştiren el-Harakânî'ye göre gerçek Allah dostları⁹⁴ kimseye yük olmaz ve kalpleri daima Allah aşkı ile yanar. Onlar öyle âşıklardır ki, dünyadaki başka insanların da kalplerini İslâm aşkıyla tutuştururlar. Nitekim el-Harakânî; *"Her kim beni dost bilirse Hakk'ı sevmiş olur. Her kim Hakk'ı severse civanmertlerin sohbetine aralıksız devam eder. Her kim civanmertlerin sohbetine devam ederse Hakk'ın sohbetine devam etmiş olur, (zira bu dergâhta bulunanlar Allah aşkı ile yanarlar; tek amaçları vardır o da Hakk'ın rızasını kazanmaktır)"*⁹⁵ derken de kalbinin nasıl Allah sevgisi ile dolu olduğunu göstermiştir.

el-Harakânî'ye göre kamil bir müminin amacı, Allah ve Rasûlü'nü tanımak, onları sevmek ve itaat etmek, İslâm'ı tüm dünyaya duyurma gayreti içinde olmaktır.⁹⁶ Bunun bilincinde olan el-Harakânî, çevresine sürekli bu mesajı vermiş ve bu düşüncede olan insan-ı kâmil yetiştirmek için uğraşmıştır. Bu nedendir ki onun insanlık anlayışında egoizm yoktur. Onun amacı tüm insanlığa hizmet etmektir.⁹⁷ O, bunu şu sözle ortaya koymuştur: *"Âlim sabah kalkar ve ilmini artırmak için çabalar. Zâhid ise zühdünü artırma derdindedir. Ama Ebu'l-Hasan ise bir (insan) kardeşinin gönlüne yücelik (İslâm) ulaştırma (tebliğ) derdindedir."*⁹⁸

⁹² Attâr, a.g.e., s. 606.

⁹³ et-Tevbe, 9/128; el-Hûd, 11/75; el-Fetih, 48/29; el-Beled, 90/17.

⁹⁴ *"Allah, iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin velileri ise tâğütür (şeytan ve şeytanlaşmış insanlardır). (Tâğüt da) onları aydınlıktan karanlıklara (sürükleyip) çıkarır (götürür.) Onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalırlar."* Bakara, 2/257. Yüce Allah'ın inananların ve müttakilerin dostu ve yardımcısı olduğuyla alakalı bazı âyetler için bkz. el-Âl-i İmrân, 3/68; el-Enâm, 6/127; el-Câsiye, 45/19.

⁹⁵ Attâr, a.g.e., s. 611.

⁹⁶ el-Mâide, 5/35, 54; en-Nisâ, 4/94-96; el-Hucurât, 49/15; et-Tevbe, 9/41, 44, 73; es-Saff, 61/4.

⁹⁷ Seyhan, Ahmet Emin, "Şehit Ebu'l-Hasan el-Harakânî'den Sankamış Şehitlerine Cihat Ruhü", Yayınlanmamış ilmî makale, s. 4-7.

⁹⁸ Attâr, a.g.e., s. 611, 632.

Görüldüğü üzere el-Harakânî'nin tek gayesi, Hz. Muhammed ve Sahâbe'nin yaptığı gibi İslâm'ı temsil ve tebliğdir.⁹⁹ O, canıyla ve malıyla bu yolda olduğunu göstermiş bir İslâm âlimidir. Nitekim el-Harakânî, bunu bir sözünde şöyle ifade etmiştir: *“Müminlerin organlarından (herhangi) birinin aralıksız Yüce Allah (O'nun emir ve tavsiyeleri) ile meşgul olması gerekir. Ya O'nu kalbiyle anmalı ya da diliyle O'nu zikretmelidir. Ya gözle O'nun görmek istediğini görmeli, ya eliyle cömertlik yapmalı ya da ayağıyla insanları ziyaret etmelidir. (Yani, tüm insanlara İslâm'ı anlatmalı, Allah'ı tanıtmalı, onların dert ve problemlerini dinlemeli, çözüm önerileri geliştirmeli, her konuda onlara yardım elini uzatmalı ve hizmet etmelidir.) Veya başıyla (aklıyla, fikir ve düşünceleriyle) inananlara hizmette bulunmalıdır. Veyahut kesin bir inanç ile (elinden başka bir şey gelmiyorsa kabul olunacağına içten inanarak) Allah'a dua etmelidir. Ya da aklından (zihin ve düşünce dünyasında) marifete ulaşmaya (tefekfüre devam edip Allah'a yakın olmaya, fenâ mertebesine vasil olmaya) çalışmalı veya her işinde ihlaslı olmalıdır. Ya da kıyâmet gününün çetin geçeceği konusunda tüm insanları uyarmalı (en güzel metot ile emr-i bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker yapmalıdır). Böyle bir kimsenin (yeniden diriliş gününde) kabirden başını kaldırır kaldırmaz kefenini sürte sürte cennete gireceğine ben kefilim.”¹⁰⁰*

el-Harakânî, bir başka sefer tüm insanlara ve varlıklara duyduğu şefkat ve merhameti şöyle dile getirmiştir: *“Hak Teâlâ bana öyle bir fikir (sağlam ve sarsılmaz iman ve teslimiyet sonucu ulaşılan engin bir hoşgörü ve sağlam bir muhakeme yeteneği) verdi ki, O'nun bütün mahlûkatını onda gördüm (bu hoşgörü ve sağlıklı bakış açısı sayesinde artık tüm yaratılmışlara şefkat ve merhamet hissi ile baktım). Onda kalıp durdum; gece gündüz onun meşguliyeti beni sardı, (bu fikirde iyice derinleştirdim ve bu fikir basirete dönüştü; küstahlık (Allah'a ve tüm insanlığa karşı aşırı*

⁹⁹ el-Mâide, 5/67, 92, 99; en-Nahl, 16/35, 82; en-Nûr, 24/54; el-Ankebût, 29/18; el-Yâsin, 36/17; et-Tegâbûn, 64/12.

¹⁰⁰ el-Harakânî, *Nûru'l-Ulûm*, Haz.: Ş. Kantarcı, s. 43. Ayrıca bkz. el-Harakânî, *Nûru'l-Ulûm*, Haz.: H. Çiftçi, s. 240.

derecede bir sevgi) ve muhabbete dönüştü; (daha sonra) heybet ve vakara dönüştü. O fikirle O'nun birliğini kavradım ve öyle bir mertebeye ulaştım ki (bu) fikir hikmete dönüştü. (Sonra) dosdoğru yola (istikâmet üzere olma) ve halka şefkat (ve merhamet) haline dönüştü. (Bunun üzerine) O'nun halkına (yarattığı tüm insanlara ve varlıklara) karşı kendimden daha şefkatlisini görmedim."¹⁰¹

el-Harakânî'nin başkalarının inanç ve düşünce özgürlüğüne saygı gösterilmesi tavsiyesi, onun kendi inanç ve kanaatlerine bağlı olmadığı veya bütün inanç ve düşünceler karşısında kayıtsız kaldığı anlamına gelmemektedir. Zira onun insan sevgisi ve hoşgörü anlayışı¹⁰² fikrî manada bir başıboşluk olmadığı gibi şahsiyetten de fedakârlık değildir. Kısaca onun hoşgörü anlayışı, "insanları kendi konumlarında oldukları gibi kabul etmek"¹⁰³ tir. Bu anlayış, sadece bir dinin farklı mezhep ve grupları için değil, farklı dinler için de geçerlidir. Çünkü el-Harakânî, tüm insanlara ulaşmayı ve onların gönüllerini fethetmeyi hedeflemektedir.¹⁰⁴ Onun çağrısı, yegâne gerçek ve hak din olan İslâm'adır.¹⁰⁵ O, tüm insanlığın Allah'ı bilmesi ve tanınmasını istemektedir.¹⁰⁶ Nitekim el-Harakânî gibi İslâm'ı gerçek anlamda içselleştirmiş hakikî Allah dostlarının gösterdiği yoldan gitmek, insanı Hakk'a yaklaştırır; Allah ve Rasûlü'nü tanımayı kolaylaştırır; insanlarda Allah'a karşı sorumluluk bilincini derinleştirir. Tüm bunları başaran bir müminin gönlü ise zaten insan sevgisiyle dolup taşar.

¹⁰¹ Attâr, *a.g.e.*, s. 606. Ayrıca bkz. Çiftçi, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁰² Hoşgörü, kendi dışımızdaki kişilerle birlikte onları utandırmadan, rencide etmeden, sabır, anlayış ve sevgi ile yaklaşarak beraberce yaşamaktır. Bkz. Bolay, Süleyman Hayri, "Yetmiş İki Millete Bir Gözle Bakılabilir mi?", *Kur'ân'da Evrensel Hoşgörü*, Nesil Basım Yay., İstanbul, 1997, s. 143.

¹⁰³ Yazoğlu, Ruhattin, "Ebu'l-Hasan Harakânî'de Hoşgörü ve İnsan Sevgisi", *Ebu'l-Hasan Harakânî*, Harakanî, Vakfi Yay., Kayhan Matbaacılık, Ankara, 2012, s. 27.

¹⁰⁴ Yazoğlu, *a.g.m.*, s. 28.

¹⁰⁵ el-Âl-i İmrân, 3/19, 85, 102.

¹⁰⁶ el-Harakânî, ibâdetin önemini kabul etmekle beraber, muhtaç insanların yardımına koşmayı, tüm insanlığın İslâm'ı tanımaları için Allah yolunda mücadele etmeyi, kalplerin Allah ile buluşmasının önündeki her türlü engeli kaldırmayı, namaz, oruç, hac ve zikir gibi ibâdetlerden çok daha önemli ve öncelikli görmektedir. Ayrıntılar için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sünnet Anlayışı", *Hikmet Yurdu*, Yıl: 7, C: 7, Sayı: 13, Ocak-Haziran 2014/1, s. 112-113.

el-Harakânî gibi şahsiyetleri manevî anlamda besleyen Kur'ân ve Sünnet doğru bir şekilde anlaşıldığında, İslâm medeniyetinin yeniden güçlü bir şekilde tarih sahnesindeki yerini alması söz konusu olabilir. Dolayısıyla el-Harakânî'yi değerli ve vazgeçilmez yapan şey, onu yönlendiren ve ona kılavuzluk eden Kur'ân-ı Kerim ve Sahih Sünnet'tir, denilebilir. el-Harakânî'deki engin hoşgörüden bahsedip, onun bu iki temel kaynağa vurgusunu ve onlardan aldığı evrensel ilkeleri göz ardı etmek büyük bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Bu itibarla, her çağda böyle adanmış gönül erlerinin yetiştirilebilmesi için öncelikle bu iki kaynağın doğru anlaşılması, yorumlanması ve hayata aktarılması gerektiği ifade edilebilir.

Özetle, Kur'ân ve Sünnet'ten beslendiği aşikâr olan el-Harakânî'nin bu kaynaklardan aldığı feyiz ve ilhamla, insan ve tasavvuf anlayışını şekillendirdiği anlaşılmaktadır.

el-Harakânî'nin Tasavvuf Anlayışı

el-Harakânî'nin vaaz ve nasihatlarını, bazı sözlerini, münacât ve menkabelerini ihtiva eden eseri "*Nûru'l-Ulûm*"da onun bazı şathiyelerinden¹⁰⁷ söz edilmektedir.¹⁰⁸ Nitekim ondan önce de mânevî mürşidi Bâyezîd-i Bistâmî başta olmak üzere Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896), Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922) ve Şiblî'nin bu tür şathiyeler söyledikleri kaydedilmektedir.¹⁰⁹ el-Harakânî'den sonra yaşayan Ebû Bekir et-Tûsî, Muhammed el-Gazzâlî, Ahmed el-Gazzâlî (ö. 517/1123) ve İbn el-Arabî (ö. 638/1240) gibi bazı büyük sûfilerin de bu geleneği devam ettirdikleri ifade edilmektedir.¹¹⁰ Elbette mutasavvıfların sözlerini ve menkabelerini nakleden

¹⁰⁷ Yazıcı, şath kavramını, "bazı mutasavvıfların vecd ve istiğrak halindeyken, kendi iradeleri dışında manasını düşünmeden söyledikleri, içinde bir iddia ve akla aykırı bir taraf bulunan ve dışarıdan Şeriat'e muhalif görünen aşırı derecede söz olduğunu, bu sözün kabul veya reddedilememesi sebebiyle de söyleyenin bundan dolayı muaheze edilemeyeceği" şeklinde açıklamaktadır. Bkz. Yazıcı, Tahsin, "Şath", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, XI, 350-351.

¹⁰⁸ Uludağ, "Harakânî", XVI, 93.

¹⁰⁹ Bâyezîd ve Şiblî'nin söylediği bazı şathiyeler ve bunların açıklamalarıyla ilgili bkz. Serrâc, Ebû Nasr, *el-Lüma'*, *İslâm Tasavvufu Tasavvufu İlgili Sorular-Cevaplar*, Çev.: H. Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yay., İstanbul, 1996, s. 373-396.

¹¹⁰ Yazıcı, "Şath", XI, 351.

“Tezkira” ve “Menâkıbnâme” türü eserlerde verilen bilgileri kesin doğru kabul etmek ve bunlar üzerine hüküm bina etmek isabetli olmayabilir. Nitekim bu gibi eserlerin kaynak olma açısından değeri tartışma konusudur. Bu bakımdan el-Harakânî'nin söylediği belirtilen şathiyeler incelenirken, adı geçen büyük sûfilerden etkilenmesi söz konusu olmakla birlikte, mezkûr bilgilerin Kur'an, Sünnet, akıl, târîhî tecrübeler ve bilimsel veriler ışığında tenkid süzgecinden geçirilerek değerlendirilmesi gerekir. Zira onun bu tür sözler söylerken tamamen bilincini kaybetmediği ve ne söylediğinin farkında olduğu söylenebilir. Çünkü el-Harakânî gibi tahkik ehli bir sûfnin şathiyeleri ilk bakışta İslâm'a ters gibi gelse de, sözleri üzerinde ciddi okumalar yapıldığında önemli hakikatleri içinde barındırdığı ve çok ince mesajlar taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle, çarpıcı mesajlar içeren şathiyenin bilincin tamamen kaybedildiği bir anda söylenmesi söz konusu olmayabilir. Dolayısıyla, el-Harakânî'nin büyük bir vecd ve istiğrak halindeyken dahi bilincini kaybetmediği, söylediklerini bilerek, hissederek ve düşünerek söylediği, ancak sözün sadece zahirine bakarak karar verenlerin bu durumu anlamakta zorlandıkları ifade edilebilir.

Diğer taraftan el-Harakânî'nin sadece tasavvufla meşgul olmadığı, onun öncesinde kendisini İslâmî ilimlerde çok iyi yetiştirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim o bir İslâm âlimi olarak çevresinde gördüğü bazı yanlışları eleştirmiş, zaman zaman tasavvuf ehlini bazı konularda ikaz etmiştir. el-Harakânî, hayatı boyunca doğru bir İslâm anlayışını ikame etmek için çabalamıştır. Mesela onun şu tavsiyesi miskin miskin oturan, üretmeden tüketen, “bir lokma bir hırka” anlayışını savunan her dönemdeki tembel âbid ve zâhidlere bir uyarı niteliğindedir. O, şöyle demiştir: *“Kalplerin en aydını, içinde halkın (insanların takdirinin ve alkışının) yer almadığı kalptir. Amellerin en iyisi, içinde mahlûk (insanlara gösteriş yapma ve övgü bekleme) düşüncesinin olmadığı ameldir. Nimetlerin en helali, kendi*

emeğince (alın terinle) kazandığıdır. Arkadaşların en iyisi ise, Hak ile birlikte (Allah yolunda, O'nun rızasına kavuşma derdinde) olandır.”¹¹¹

el-Harakânî, “İhlas nedir?” sorusuna ise şöyle cevap vermiştir: “Allah görüyor diye yaptıklarının hepsi ihlas, halk görüyor diye yaptıklarının hepsi riyadır. Halkın arada işi ne? İhlas Allah'ın makamıdır (ve bu nedenle tam bir samimiyetle sadece O'na kulluk gerekir).”¹¹² Görüldüğü üzere el-Harakânî, her iki sözüyle de gösterişin ne kadar kötü bir davranış olduğunu¹¹³ ifade etmiş ve Kur'ân'da anlatılan ihlase¹¹⁴ dikkatleri çekmiştir.

Diğer taraftan el-Harakânî'nin tasavvufun şekli unsurlarından olan hırka ve seccade gibi şeylere fazla önem vermediği ve her zaman işin ruhunu ve maksadını kavramanın daha önemli olduğunu söylediği belirtilmektedir.¹¹⁵ Nitekim o şöyle demiştir: “Ey civanmertler! Uyanık olun! O'nu (sadece) hırka (cübbe giymekle) ve seccade ile (çok ibâdet yapmakla) göremezseniz (O'nun rızasına kavuşup cennete giremezseniz.) Bu iddia ile ortaya çıkanı ezerler (nefis,¹¹⁶ şeytan¹¹⁷ ve bunların taraftarı olan

¹¹¹ Câmî, Abdurrahman, *Nefehâtu'l-'Uns min Hazarâti'l-Kuds*, (Nşr.: Mehdî-yi Tevhîdi Pûr), İntişârât-i Kitâbfurûşi-yi Mahmûdî, Tahran, 1336, s. 299'den naklen bkz. Çiftçi, *a.g.e.*, s. 35.

¹¹² Attâr, *a.g.e.*, s. 627, 635.

¹¹³ Gösteriş ve rıyanın zararları ile ilgili âyetler için bkz. el-Bakara, 2/264; en-Nisâ, 4/38, 142; el-Mâide, 5/53; el-Mâun, 107/5-7.

¹¹⁴ İhlasın önemiyle ilgili âyetler için bkz. el-Bakara, 2/139; en-Nisâ, 2/146; el-Hac, 22/34; el-Haşr, 59/8; el-Ahzâb, 33/31; el-Mümin, 40/65.

¹¹⁵ Uludağ, “Harakânî”, XVI, 93. Ayrıca bkz. Cunbur, Müjgan, “Harakani, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed (Cafer)”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2004, IV, 397.

¹¹⁶ el-Harakânî'nin nefis tezkiyesine yaklaşımıyla ilgili bir çalışma için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Nefis Tezkiyesine Yaklaşımı”, (Yayınlanmamış ilmi makale), *KAÜ Harakâni Dergisi*, s. 1-20.

¹¹⁷ “De ki: (Gerek görünen varlık olan) insanlardan ve (gerekse) görünmeyen varlıklardan (olup da) insanların sadırlarında/göğüslerinde (sürekli) onlara (kötü düşünceler) fışkırdayan sinsi ayartıcının (insan nefisine kodlanmış takvâ programına değil de, fücûr yazılımına uygun hareket etmesini isteyen çok iyi gizlenmiş şeytânî sesin) şerrinden (bitip tükenmek bilmeyen tuzaklarından, hile ve desiselerinden, süslü yalanlarından, yanlış yönlendirmelerinden, dürtüklemelerinden ve kışkırtmalarından) insanların Rabbine, insanların Melikine, insanların İlahına sığınırım.” Bkz. en-Nâs, 114/1-6. Kanaatimizce insanı kandırmaya ve aldatmaya çalışan, bunun için de sürekli ilginç öneri ve tekliflerde bulunan, yanlışlarını ona süslü ve haklı gösteren ve insanın apaçık düşmanı olduğu Kur'ân'da haber verilen şeytan, insanın dışında başka bir

şeytanlaşmış kimseler bu düşüncede olanları kolay kandırır, yoldan çıkartır ve bu yaptıklarının yeterli olduğuna onları inandırır ve aldatır.) (Öyleyse nasıl istiyorsan öyle ol! (Ama şunu bil ki asıl) civanmertlik nefse ve cana sahip olmamaktır (bunları da aşmak, adanmışlık ruhuna sahip olmak, dünyanın geçici güzelliklerini elinin tersiyle itmek ve Yüce Allah'ın rızasını kazanacak sâlih ameller işlemeye devam etmektir.) Kıyâmet günü halkın hasmı halkken, bizim hasmımız Allah'tır. Hasım O olunca da dava asla halledilmez. O bizi sıkı yakalamıştır, biz ise O'nu daha sıkı (zira o Allah tektir, O'nun ilkelerine sarılan her zaman daha güçlü olur, biz daima O'nunlayız ve O'ndan başka gidecek hiçbir kapımız da yoktur! Bu nedenle) Allah karşısında himmetiniz büyük olsun. Himmet (Allah'a ulaşma hususunda can-ı gönülden gösterilen gayret) size ilahîlik dışında her şeyi verir. Şayet, 'ilâhîliği de veririm' derse, 'Alışveriş halkın sıfatıdır (biz cennet karşılığı iş yapmayız; gayemiz sadece O'nun rızasıdır)' dersin. 'Mekânsız olarak Allah, arzusuz olarak Allah, her şeysiz olarak Allah de!' Sarhoşluk içene yaraşır (gerçek bir civanmert böyle bir duyguyla kendinden geçer, O'na tam bir teslimiyetle bağlanır, O'nun yolundan gider ve isteyeceğini sadece O'ndan ister!)"¹¹⁸

el-Harakânî, külâh ve hırka giymeyi, kuşak bağlamayı, seccâde ve süpürge verip keşkül dolaştırmayı tasavvufun sembolik unsurları olarak görmüş ve civanmertlerini yetiştirirken tüm bunlara yüklediği derin anlamlar sayesinde kısa zamanda kaliteli gönül erleri yetiştirmeyi başarmıştır.

el-Harakânî; "Üç zümre için Allah'a yol vardır: Mücerred ilimle (uğraşan âlim), hırka ve seccade ile (sûfi) ve kürek ve elle (çalışan işçi); yoksa boş duran nefis"¹¹⁹ insanı helak eder"¹²⁰ derken çalışmaya ve üretmeye dikkat çekmiş, ilmin önemine ve ilmiyle amel eden kişinin Allah'a çok daha

yerde değil, bizzat her insanın kendi sadrında/göğsünde olmalıdır. Zira bu sûrede buna dair işaretlere rastlamamız mümkündür.

¹¹⁸ Attâr, a.g.e., s. 625.

¹¹⁹ el-Harakânî'nin nefsi tezkiye metoduyla ilgili bir çalışma için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Nefsi Tezkiye Metodu", (Yayınlanmamış ilmî makale), s. 1-25.

¹²⁰ Attâr, a.g.e., s. 628; Çiftçi, a.g.e., s. 44.

çabuk ulaşacağına işaret etmiştir. Hedefi olmayan ve boş şeylerle meşgul olan kişiyi ise nefsinin helak edeceğini söylemiştir. Zira ona göre olgun bir mümin, ömrünün bir saniyesini bile boş yere geçirmez ve daima Allah'ın rızasını kazanacak işlerle meşgul olur. Cüneyd-i Bağdâdî'nin hocası Hâris el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857) de ifade ettiği üzere; “*Nefsin şerrinden korkup dikkatli olmak ve ona hiçbir zaman güvenip yanaşmamak*” gerekir.¹²¹

Yine el-Harakânî; “*Senin kullarından bazıları namaz ve orucu severler, bazıları haccı ve gazayı severler. Ve bazıları da ilim ve seccadeyi (ibâdetle meşgul olmayı severler.) (Allah'ım!) Beni (tüm bunlardan) ayrı tut. Çünkü benim yaşamım ve sevgim Senden başkası için olmaz (o yüzden ben aciz kulunu fenâ makamına eriştir Allah'ım!)*”¹²² derken de aynı şekilde ilmi, ibâdeti ve cihat etmeyi küçümsememiş, bütün bunların kişiyi Allah'a yaklaştırmaya birer vesile olması gerektiğini söylemiştir. el-Harakânî, baktığı her yerde Allah'ın varlığının ve birliğinin izlerini göremeyen, yaptığı her işte sadece O'nun rızasını aramayan bir kulun her ne kadar ilim ve ibâdetle meşgul olsa da, asıl amacını unutmamasının yanlışlığına¹²³ dikkatleri çekmiştir, denilebilir.

el-Harakânî, konuştuğu zaman hep hayrı tavsiye etmiş, hikmeti yaşayarak göstermiş ve susarak dahi gönülleri irşad etmeyi başarmıştır. Zira onun gibi müttakî kulların konuşmaları gibi susmaları da hikmet olup etrafındakileri derinden etkilemiştir.

el-Harakânî; “*Dünya, peşinden koştuğun sürece senin padişahındır. Ama sen ondan yüz çevirince onun sultanı olursun*”¹²⁴ derken de dünyanın aldatıcı cazibelerine kapılmamak gerektiğine¹²⁵ vurgu yapmıştır. Her mutasavvıf gibi o da dünya sevgisinin kalpten çıkarılması ve üç talakla

¹²¹ el-Muhâsibî, Ebû Abdillâh Hâris b. Esed el-Basrî, *er-Riâye li Hukûkillah, Kalb Hayatı*, Haz.: Abdülhakim Yüce, Işık Yay., İstanbul, 2013, s. 351.

¹²² Attâr, *a.g.e.*, s. 616; Çiftçi, *a.g.e.*, s. 45.

¹²³ “*İnsan başıboş bırakılacağını (ve dilediği gibi hareket edeceğini) mı sanır?*” el-Kiyâme, 75/36.

¹²⁴ Attâr, *a.g.e.*, s. 622.

¹²⁵ el-Enâm, 6/32; el-Enbiyâ, 21/16; ed-Duhân, 44/38; Muhammed, 47/36; el-Hadîd, 57/20.

boşanması gerektiğini söylemiştir.¹²⁶ Zira dünyanın kölesi olanların ahireti unutacakları ve bütün yatırımlarını geçici olan dünya hayatına yapacakları ortadadır.¹²⁷ Oysa ebedî ve kalıcı olan ahiret yurdudur.¹²⁸ Bu nedenle sonsuz olan ahiret hayatına daha fazla önem ve ağırlık vermek gerekir. Böyle yapanların kazançlı çıkacakları ise Kur'ân-ı Kerim'in bir ifadesidir.¹²⁹

el-Harakâni'nin tasavvuf anlayışına kısaca temas etikten sonra şehitlik anlayışını değerlendirebiliriz.

el-Harakâni'nin Şehitlik Anlayışı

el-Harakâni'nin “şehit” ve “şehitlik” konusundaki düşüncelerini ele almadan evvel bu kavramları açıklamanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Sözlükte “şehit”, “bir olaya şahit olmak, bildiğini söyleyip tanıklık etmek, bir yerde hazır bulunmak” gibi anlamlara gelen “şehâdet” kelimesinden türemiştir.¹³⁰ Dinî terim olarak ise, “Allah yolunda öldürülen Müslümanı” ifade etmektedir. “Şehit” kelimesinin çoğulu “şühedâ”dır.¹³¹ Yaşadığı dönemde inandığı İslâm davası uğruna hayatını ortaya koymak gibi ulvî bir iş yaptığından, kıyâmet günü ittibâ ettiği peygamberiyle birlikte kendi toplumu ve yaşadığı dönemdeki diğer insanlar hakkında şahitlik yapması istenecek kişiye de “şehit” denilmektedir.¹³² Nitekim Kur'ân'da “şehit” kelimesi çoğu yerde “tanık” anlamında kullanılmakla beraber, bazı yerlerde “Allah'ın iradesine uygun biçimde yaşayan kâmil insan, numune-i imtisal,¹³³ örnek kişi, önder” manasında da kullanılmaktadır.¹³⁴

Kur'ân-ı Kerim'de Allah yolunda öldürülenlere ölümler denilmemesi,¹³⁵ onların Rableri katında rızıklandırıldıkları,¹³⁶ Allah'ın onların amellerini zayıf

¹²⁶ el-Harakâni, *Seyrû Sülûk Risâlesi*, s. 42, 47, 48.

¹²⁷ İbrâhim, 14/1-3; el-İsrâ, 17/20; el-Kıyâme, 75/20-21; el-İnsân, 76/27.

¹²⁸ en-Nahl, 16/96; et-Tahâ, 20/131; el-Kasas, 28/60; el-Mümin, 40/39; eş-Şûrâ, 42/36; el-A'lâ, 87/17.

¹²⁹ el-İsrâ, 17/19; eş-Şûrâ, 42/20; et-Tegâbûn, 64/9.

¹³⁰ Râgıb, el-İsbahâni, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, Kahraman Yay., İstanbul, 1986, s. 392-394.

¹³¹ Atar, Fahrettin, “Şehid”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 428.

¹³² ez-Zümer, 39/69; el-Hadîd, 57/19.

¹³³ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, ts., I, 524.

¹³⁴ el-Bakara, 2/143; el-Hac, 22/78.

¹³⁵ el-Bakara, 2/154.

etmeyeceği, onları cennetine koyacağı,¹³⁷ Allah katındaki derecelerinin peygamber ve sıddıklardan sonra geleceği¹³⁸ ifade edilmektedir. Sahih hadislerde ise dünyevî bir çıkar olmaksızın Yüce Allah'ın dininin tanıtılması ve yüceltilmesi uğrunda canını feda edenlerin “şehit” sayılacakları haber verilmektedir.¹³⁹ Diğer taraftan şehitlik konusu sadece İslâm'da değil Yahudilik, Hıristiyanlık ve Sih dinlerinde de bulunan bir kavramdır.¹⁴⁰

Kur'ân-ı Kerim'de ifade edildiği üzere şehit Allah yolunda mücadele ederken ölen kimsedir.¹⁴¹ Nitekim âyette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Bilesiniz ki, Allah yolunda savaşan, öldüren ve öldürülen müminlerden Allah canlarını mallarını satın almıştır; hem de karşılığında onlara cenneti vaat ederek: Bu O'nun, yerine getirilmesini Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da bizzat güvence altına aldığı gerçek bir vaattir. Kimdir verdiği sözü Allah'tan iyi tutan? Sevinin öyleyse, O'nunla böyle bir alış veriş (sözleşme) yaptığımız için; çünkü budur en büyük bahtiyarlık!”*¹⁴²

el-Harakânî, Kur'ân ve Sünnet'in bu uyarı ve müjdelerinin farkında olarak şehitleri şöyle tanımlamıştır: *“İlâhî! Öyle bir fırka vardır ki, kıyâmet günü şehit olarak diriltileceklerdir. Çünkü Senin yolunda öldürülmüşlerdir. Ben ise Senin şevk (aşk, sevgi) kılıcınla öldürülmüş bir şehit olarak diriltileceğim. Rabbim var oldukça var olacak bir derdim (çılgınca bir aşkım) var. Dert aradım bulamadım, derman aradım bulamadım, ama (en sonunda) acizliğimi buldum (Allah'ın karşısında ne kadar fakir, aciz ve çaresiz olduğumu, lakin O'nu nasıl deliler gibi sevdiğimi fark ettim.)”*¹⁴³ el-Harakânî, bu sözyle Yüce Allah'a duyduğu derin ve sonsuz aşkı

¹³⁶ el-Âl-i İmrân, 3/169.

¹³⁷ Muhammed, 47/4-6. Ayrıca bkz. el-Bakara, 2/218, 244; el-Âl-i İmrân, 3/157, 169; en-Nisâ, 4/74-76, 84; el-Mâide, 5/35; et-Tevbe, 38/41; el-Hac, 22/58.

¹³⁸ en-Nisâ, 4/69.

¹³⁹ Buhârî, 56/Cihâd, 15 (III, 206); Müslim, 33/İmâre, 42 (II, 1513), nr: 149, 150; Nesâî, Ebû Abdırrahman Ahmed b. Şu'ayb, *Sünenu'n-Nesâî*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 25/Cihâd, 21 (VI, 23); İbn Mâce, 24/Cihâd, 13 (II, 931).

¹⁴⁰ Gürkan, Salime Leyla, “Şehid”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 431-432.

¹⁴¹ es-Saff, 61/10-13; el-Fâtır, 35/29-30.

¹⁴² et-Tevbe, 9/111.

¹⁴³ Attâr, *a.g.e.*, s. 617.

belirtmekte, O'nun sevgisiyle, O'nun yolunda ölen bir şehit olmayı ve o şekilde diriltilmeyi istediğini ifade etmektedir, denilebilir.

el-Harakânî, bir başka yerde şöyle demiştir: “Allah kendine giden yolu kula açar, kul sefer yapmak istediği zaman O'nun vahdaniyetinde yürür, ikâmet edince de O'nun vahdaniyetinde ikâmet eder. İmdi ateşte yanmış veya deryada boğulmuş olan O'nunla beraberdir (yani Allah yolunda olan, bu uğurda ölen kişi şehittir ve her daim Allah ile beraberdir.)”¹⁴⁴ Görüldüğü üzere el-Harakânî, Allah yolunda ölen kişinin şehit olduğunu söylemekte ve civanmertlerine böyle bir adanmışlık ruhu aşlamaya çalışmaktadır.

el-Harakânî, talebelerini Allah yolunda mücadeleye cesaretlendirirken şu dikkat çekici ifadeyi kullanmıştır: “Rabbinle tanış, çünkü bir şehirde bir tanıdığı bulunan bir garip daha cesur ve daha rahat olur.”¹⁴⁵ O, bu sözüyle öğrencisine adeta şöyle demek istemiş olabilir: “Ey civanmert! Sen bu dünyada bulunduğun sürece bir garip ve yolcu gibisin! Ama senin bir Rabbin var. Önce O'nu iyi tanı, O'na dost ol ve artık hiçbir şeyden korkma! O'na güven ve rahat ol! Cesaretle O'nun yolunda ve O'nun emirlerine uygun yürümeye devam et! Çünkü sen bu yolda oldukça hem bu dünyada hem de ahirette O'nunla berabersin! Unutma ki, O'nun desteği de her zaman seninle! Bu nedenle, asla yalnız olmadığını bil ve ona göre hareket et!”

el-Harakânî bir başka sefer şöyle demiştir: “Dünyasını ve ömrünü Allah yolunda harcamayana de ki: ‘Kiyâmette Sırat köprüsünü yüksüz (sâlih amelsiz, azıksız) geçeceğini iddia etme!’”¹⁴⁶ el-Harakânî, bu sözüyle canını ve malını Allah yolunda harcamayan, sâlih ameller işlemeyen, yükünü önceden hazırlamayan¹⁴⁷ kimsenin Sırat köprüsünden geçmesinin imkânsız olduğunu ifade etmiş ve civanmertlerini Allah yolunda en üstün mücadeleyi ortaya koymaya teşvik etmiştir, denilebilir. el-Harakânî, Anadolu'nun İslâm ile buluşmasını sağlamak için canıyla ve malıyla Allah yolunda olmuş,¹⁴⁸

¹⁴⁴ Attâr, a.g.e., s. 627.

¹⁴⁵ Attâr, a.g.e., s. 628.

¹⁴⁶ Attâr, a.g.e., s. 628.

¹⁴⁷ “...Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir. (Ahiret için) azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma)dır...” el-Bakara, 2/197.

¹⁴⁸ et-Tevbe, 9/112; en-Nûr, 24/36-38.

fetih hareketlerini engellemek, yeryüzünde bozgunculuk çıkartmak ve İslâm'ın yayılmasını durdurmak için karşısına dikilenlerle mücadele etmiş ve bu uğurda şehâdet mertebesine ulaşan alperen dervişlerin¹⁴⁹ öncülerinden biri olmuştur. Onun 421-429/1030-1037 yılları arasında devam eden Kars fetih hareketlerine katılmak üzere Müslüman Türk akıncılarıyla ve talebeleriyle birlikte Kars'a kadar geldiği,¹⁵⁰ doğuda Anı harabelerinin bulunduğu yerden Kars hudutlarına girdiği, Anı yakınlarındaki Yahniler Dağı'nda devam eden savaşların birisinde sağ bacağından ve sol pazısından aldığı yaralar sonucu¹⁵¹ şehit düştüğü ve Hakk'a yürüdüğü ifade edilmektedir.

Kısaca el-Harakânî, ömrünü adadığı Allah yolunda şehit olmuş ve inandığı İslâm davasını yaymak için ortaya koyduğu üstün gayretleri kendisinden sonra gelenler üzerinde derin izler bırakmıştır. Dolayısıyla onu her dönemde örnek almaya çalışanlara düşen görev, İslâm'ı temsil ve tebliğ faaliyetlerine aralıksız devam etmek ve tüm dünyaya Yüce Allah'ın adını duyurmak olmalıdır.

SONUÇ

Bu çalışmada ortaya konulan bilgi ve delillerden de anlaşılacağı üzere el-Harakânî büyük bir Türk-İslâm âlim ve mutasavvıfıdır. Onu manevî anlamda besleyen, yönlendiren ve kılavuzluk eden Kur'ân-ı Kerim ve Sahih Sünnet'in şaşmaz ve değişmez ilkeleridir. İslâm medeniyetinin yeniden güçlü bir şekilde tarih sahnesindeki yerini alabilmesi için böyle yol ve ufuk gösteren İslâm âlimlerine her dönemde ihtiyaç vardır. Bu itibarla, muasır

¹⁴⁹ Türkçe'de "alperen, eren veya erenler"; Arapça'da "ricâlullah, fetâ"; Farsça'da ise, "merd-i Hudâ, merdân-i Hudâ veya civanmerd" diye isimlendirilen bu kimseler hamâsî ve dinî hisleri mükemmel şekilde kaynaştıran gezgin mücâhit/dervişlerdir. Bkz. Çiftçi, *a.g.e.*, s. 69.

¹⁵⁰ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 69-70. Hıra, el-Harakânî'nin Kars'a gelmesi, burada şehit olması ve Kağızman Kapı mevkiinde defnedilmiş olmasını mümkün görmektedir. Bkz. Hıra, Ayhan, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî Din Kültürü Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında Niçin Yer Almalıdır?", *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalkan Matbaacılık, Kars, 2012, s. 323-324.

¹⁵¹ Gök, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî ve Kars Yöresinin Fethindeki Rolü", s. 10. Gök, menkabelerde anlatılan bu durumu teyit edebilecek herhangi bir delile şimdilik sahip olmadığını kaydetmektedir.

milletlerle yarışmak, her alanda onları geçmek ve tüm dünyaya örnek olacak davranışlar sergilemek isteyen müminlere düşen görev, el-Harakânî gibi şahsiyetlerin Kur'ân ve Sünnet'ten ilham alarak geliştirdikleri evrensel öğretilerden dersler almak ve bunları uygulamaktır.

el-Harakânî'nin öğretisinde bulunan sevgi ve hoşgörüyü işaret edilip, onun beslendiği iki temel kaynaktan aldığı ilham ve ilkelerin göz ardı edilmesi doğru değildir. Dolayısıyla her çağda böyle adanmış gönül erlerinin yetişebilmesi için söz konusu kaynakların doğru şekilde anlaşılması, yorumlanması, tanıtılması ve hayata aktarılması gerektiği ifade edilebilir.

el-Harakânî, Anadolu'nun İslâm ile tanışmasını sağlamak amacıyla canıyla ve malıyla Allah yolunda mücadele ederken şehit olmuş ve bu şerefli mertebeye ulaşmış bir Hak aşığıdır. O, hayatı boyunca İslâm'ı temsil ve tebliğ için çalışmış, söylediklerini bilfiil yaşamış ve gerektiğinde Allah yolunda canını nasıl feda edebileceğini göstermiştir.

Özetle, bu çalışmada onun tasavvuf ve şehitlik anlayışını şekillendiren, Allah yolunda cihat etme ruhunu aşıl原因an iki kaynağın Kur'ân ve Sünnet olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İslâm'ı gönülden özümsemiş el-Harakânî, sadece Anadolu ve Balkanlar'ın değil, aynı zamanda Hindistan bölgesinin de İslâmlaşma mücadelesine ufuk açıcı düşünce ve fikirleriyle katkı sağlamıştır. O, asırlar önce yaşamış olmasına rağmen geride bıraktığı hikmet dolu sözleriyle ve "Horasan erenleri" olarak bilinen adanmış gönül erleriyle hâlâ günümüze ışık tutmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulbâkî, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Çağrı Yay., İstanbul, 1986.
- Atar, Fahrettin, "Şehid", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 428.
- Attâr, Ferîdüddîn, *Evliya Tezkireleri*, Çev.: Süleyman Uludağ, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Aydın, Mehmet Akif, "Anayasa", *DİA*, İstanbul, 1991, III, 153-163.
- Azamat, Nihat, "Kâdiriyye", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 131-135.
- Birişık, Abdülhamit, "Medrese", *DİA*, Ankara, 2003, XXVIII, 333-337.

- Bolay, Süleyman Hayri, “Yetmiş İki Millele Bir Gözle Bakılabilir mi?”, *Kur’ân’da Evrensel Hoşgörü*, Nesil Basım Yay., İstanbul, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, (ö. 256/870), *Sahîhu’l-Buhârî*, (I-VIII), Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Câmî, Abdurrahman, *Nefehâtu’l-‘Uns min Hazarâti’l-Kuds*, (Nşr.: Mehdî-yi Tevhîdi Pûr), İntişârât-i Kitâbfurûşi-yi Mahmûdî, Tahran, 1336.
- Cunbur, Müjgan, “Harakani, Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed (Cafer)”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, (I-VIII), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2004.
- Çiftçi, Hasan, “Mevlânâ İle Şems-i Tebrîzî’ye Göre Ebu’l-Hasan-i Harakânî”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (Mevlânâ Özel Sayısı), Ankara, 2005, Yıl, 6, Sayı: 14, (s. 565-590).
- , *Şeyh Ebü’l-Hasan-i Harakânî*, (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri) *Nûru’l-‘Ulûm ve Münâcât’ı* (Çeviri-Açıklama-Metin), Şehit Ebü’l-Hasan Harakânî Derneği Yay., Ankara, 2004.
- , “Şeyh Harakânî İle Şeyh Bâyezîd Arasındaki İlginç Manevî İlişki,” *Şarkiyât Araştırmaları Dergisi*, 2003, C. 3, Sayı: 11, (s. 22-40).
- De Bruijn, J.T.P., “Kharakani, Abu’l-Hasan ‘Ali b. Ahmad (d. 1033)”, *Biographical Encyclopaedia of Sufis (Central Asia and Middle East)*, (Prepared by N. Hanif), Sarup and Sons, New Delhi, 2002.
- Durmuş, Mitat, “Bir Bilge Durağı, Edep Abidesi: Ebu’l-Hasan Harakânî’nin Edebî Şahsiyeti”, *Ebu’l-Hasan Harakânî*, Harakanî Vakfı Yay., Kayhan Matbaacılık, Ankara, 2012.
- Ebu’l-Hasan Harakânî, *Seyrû Sülûk Risâlesi*, Çev.: Mustafa Çiçekler, (Der.: Sadık Yalsızuçanlar), Sûfî Kitap, İstanbul, 2006.
- , *Nûru’l-‘Ulûm ve Münâcât’ı*, (Çeviri-Açıklama-Metin), Haz.: Hasan Çiftçi, Şehit Ebü’l-Hasan Harakânî Derneği Yay., Ankara, 2004.
- , *Nûru’l-‘Ulûm*, Haz.: Şenol Kantarcı, Ankara, 1997.
- Erdoğan, Fahrettin, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1998.
- Esed, Muhammed, (ö. 1413/1992), *Kur’ân Mesajı Meal-Tefsir*, Çev.: Cahit Koytak/Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İstanbul, 2000.

- Gök, Bilal, “Ebu’l-Hasan el-Harakânî ve Kars Yöresinin Fethindeki Rolü”,
Yayınlanmamış ilmî makale.
- , “Ebu’l-Hasan el-Harakânî ve Hacı Bektâş Velî: Aralarındaki
Bağlar ve Anadolu’nun İslâmlaşmasına Katkıları”, (Yayınlanmamış
ilmî makale), *KAÜ İFD*.
- Gündoğdu, Cengiz, *Hacı Bektâş-ı Velî -Öğretisi ve Takipçileri Hakkında
Metodik Yeni Bir Yaklaşım-*, Aktif Yayınevi, Ankara, 2007.
- Güneş, Ahmet, “Medine Vesikası ve Ehl-i Kitab”, *Kur’ân-ı Kerim’de Ehl-i
Kitab -Tartışmalı İlmî Toplantı-*, İstanbul, 2007, (s. 243-254).
- , “Medine Vesikasının İslâm Hukuku Açısından Kaynak Değeri”,
EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler-, 2008, C. 12, Sayı: 34, (s.
211-222).
- Gürer, Dilaver, “Şiblî, Ebû Bekir”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 125-126.
- Gürkan, Salime Leyla, “Şehid”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 431-432.
- Hakikat, Abdurrefi’, *Tarih-i İrfân ve Ârifân-i İrân*, İntişârât-i Kumiş,
Tahran, 1372 hş.
- Hamevî, Yâkût b. Abdillâh, (ö. 626/1229), *Mu’cemu’l-Buldân*, (I-II), Beyrut,
1977.
- Hamidullah, Muhammed, (ö.1423/2002), *İslâm Peygamberi*, Çev.: Salih
Tuğ, (I-II), Yeni Şafak, Ankara, 2003.
- Hânî, Abdulmecîd b. Muhammed, (ö. 1318/1900), *Hadâiku’l-Verdiyye fî
Hakâiki Ecillâ’i Nakşibendiyye*, (Nşr.: Abdulvekil ed-Derûnî),
Dimeşk, ts.
- Hıra, Ayhan, “Ebu’l-Hasan el-Harakânî Din Kültürü Ahlak Bilgisi Dersi
Öğretim Programında Niçin Yer Almalıdır?”, *I. Uluslararası
Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalkan Matbaacılık, Kars,
2012, (s. 317-330).
- Hüevîrî, Ali b. Osman Cüllâbî (ö. 465/1072), *Keşfu’l-Mahcûb*, *Hakikat
Bilgisi*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul, 1982.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, (ö. 275/888), *Sünenu İbn Mâce*,
(I-II), Thk.: Muhammed Fuad Abdulbâkî, Çağrı Yay., İstanbul,
1992.

- Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.
- , “Alparslan”, *DİA*, İstanbul, 1989, II, 526-530.
- Karabulut, Ali Rıza, *İstanbul ve Anadolu Kütüphanelerinde Mevcut El Yazması Eserler Ansiklopedisi*, Akabe Kitabevi, Kayseri, ts.
- Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 1998.
- Merçil, Erdoğan, “Gazneliler”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 481-483.
- , “Mahmûd-ı Gaznevî”, *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, 363.
- Minovi, Müctebâ, *Ahvâl-i ve Akvâl-i Şeyh Ebu'l-Hasan Harakânî*, Kitâbhâne-i Tahûrî, Tahran, 1372 hş.
- Muhâsibî, Ebû Abdillâh Hâris b. Esed el-Basrî, (ö. 243/857), *er-Riâye li Hukûkillah, Kalb Hayatı*, Haz.: Abdülhakim Yüce, Işık Yay., İstanbul, 2013.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî, (ö. 261/875), *Sahîhu Müslim*, (I-III), Thk.: Muhammed Fuad Abdülbâkî, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şu'ayb, (ö. 303/915), *Sünenu'n-Nesâî*, (I-VIII), Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Okudan, Rifat, “Ebû Bekir Şiblî: Hayatı ve Tasavvuf Tarihindeki Yeri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Dergisi*, Yıl, 8 (2007), Sayı: 19, (s. 211-234).
- Öngören, Reşat, “Tasavvuf”, *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 124.
- Râgıb, el-İsbahânî, (ö. 502/1108), *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Kahraman Yay., İstanbul, 1986.
- Schimmel, Annemarie, *İslâmın Mistik Boyutları*, Çev.: Orhan Kocabıyık, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.
- Serrâc, Ebû Nasr, (ö. 378/988), *el-Lüma'*, *İslâm Tasavvufu Tasavvufla İlgili Sorular-Cevaplar*, Çev.: H. Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yay., İstanbul, 1996.
- Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin İlim Anlayışı”, *JASSS, International Journal of Social Science*, Fransa, May 2013, Volume 6 Issue 5, (p. 1049-1083).

- , "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'de Kur'an Kültürünün Yansımaları", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey, Volume 8/6 Spring 2013, (p. 641-664).
- , "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Nefsi Tezkiye Metodu", (Yayınlanmamış ilmî makale), (s. 1-25).
- , "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Nefis Tezkiyesine Yaklaşımı", (Yayınlanmamış ilmî makale), *KAÜ Harakânî Dergisi*, (s. 1-20).
- , "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sünnet Anlayışı", *Hikmet Yurdu*, Yıl: 7, C: 7, Sayı: 13, Ocak-Haziran 2014/1, (s. 101-126).
- , "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sünnete Bağlılığı ve Hadis Anlayışı", *JASSS, International Journal of Social Science*, Fransa, October 2013, Volume 6 Issue 8, (p. 551-588).
- , "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Tefekkür Anlayışı", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara, Turkey, Volume 8/8 Summer 2013, (p. 2053-2071).
- , "Şehit Ebu'l-Hasan el-Harakânî'den Sarıkamış Şehitlerine Cihat Ruhı", (Yayınlanmamış ilmî makale), (s. 1-15).
- Sühreverdî, Şihâbuddin (ö. 632/1234), *Avârifü'l-Meârif, (Tasavvufun Hakikatleri)*, Çev.: Abdulvehhâb Öztürk, Saadet Yay., İstanbul, 2010.
- Şeker, Mehmet, *Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, DİB Yay., Ankara, 1987.
- Tanrıkorur, Barihüda, "Mevleviyye", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 468-474.
- Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divanı*, (I-II), MEB Yay., Ankara, 2005.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ, (ö. 279/892), *el-Câmiu's-Sahîh*, (I-IV), Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yay., İstanbul, 2010.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yay., İstanbul, 2010.
- Uludağ, Süleyman, "Bâyezîd-i Bistâmî", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 240.

- , “Cüneyd-i Bağdâdî”, *DİA*, İstanbul, 1993, XIII, 120.
- , “Halvetiyye”, *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 393-394.
- , “Harakânî”, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 93.
- Uzgur, Yavuz Selim, *Anadolu'nun Kalbi Harakânî*, Sûfî Kitap, İstanbul, 2012.
- Yazıcı, Tahsin-Uludağ, Süleyman, “Herevî Hâce Abdullah”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 222-226.
- Yazıcı, Tahsin, “Ebû Ali el-Farmedî”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 90.
- , “Şath”, *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, XI, 350-351.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, (ö. 1361/1942), *Hak Dîni Kur'ân Dili*, (I-IX+Fihrist), Eser Neşriyat, İstanbul, ts.
- Yazoğlu, Ruhattin, “Ebu'l-Hasan Harakânî'de Hoşgörü ve İnsan Sevgisi”, *Ebu'l-Hasan Harakânî*, Harakanî Vakfı Yay., Kayhan Matbaacılık, Ankara, 2012.
- Yılmaz, H. Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensâr Neşriyat, İstanbul, 2000.